

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

Μάθημα:
Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου

Θέμα:
Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Καθηγητές:
Δημητρόπουλος Ανδρέας
Παπαϊωάννου Ζωή

Εισηγήτρια:
Πράπα Αγγελική
Α.Μ.: 1340200201063
Τηλ: 6934627935

ΑΘΗΝΑ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	3
I. Περιεχόμενο	5
1α) Η συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας του λόγου	5
β) Η έννοια της γνώμης.....	6
γ) Η θετική ελευθερία της έκφρασης.....	7
<i>i) Η ελευθερία διαμόρφωσης της γνώμης</i>	<i>7</i>
<i>ii) Η ελευθερία έκφρασης της γνώμης.....</i>	<i>7</i>
<i>iii) Η ελευθερία έκφρασης της γνώμης σε συνδυασμό με την ελευθερία διάδοσής της.....</i>	<i>8</i>
δ) Η αρνητική ελευθερία της έκφρασης.....	9
2. Η προστασία της ελευθερίας του λόγου στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου (ΕΣΔΑ) ..	10
3. Η προστασία της ελευθερίας του λόγου στα πλαίσια του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (ΠΣΑ ΠΔ).....	12
II. Φορείς και αποδέκτες	13
III. Οριοθετήσεις. Περιορισμοί.....	15
1. Γενική οριοθέτηση κατά το άρθρο 5§1. Σ.	15
<i>α) Σύνταγμα.....</i>	<i>15</i>
<i>β) Τα Δικαιώματα των άλλων</i>	<i>16</i>
<i>γ) Τα χρηστά ήθη.....</i>	<i>17</i>
2. Η οριοθέτηση κατά το άρθρο 14§1 Σ.....	18
3. Αναστολή	19
IV. Ελευθερία έκφρασης και ελευθερία πληροφόρησης	20
1. Ελευθερία του τύπου	21
2. Ελευθερία της έκφρασης και διαφήμιση	24

3. Ελευθερία της έκφρασης, ραδιοτηλεόραση και κινηματογράφος.....	25
4. Ελευθεροτυπία και Internet	28
V. Ειδικά ζητήματα που έχουν απασχολήσει τη νομολογία ελληνικών και ξένων δικαστηρίων	30
VI. Βασικά Συμπεράσματα	39
VII. Περίληψη.....	41
VIII. Νομολογία	43
I.X. Συντομογραφίες	51
X. Βιβλιογραφία	52

Εισαγωγή

Πολλοί είναι οι μελετητές που υποστηρίζουν ότι ο λόγος αξίζει και ως σκοπός αλλά και ως μέσο. Ως σκοπός η ελευθερία του λόγου συνδέεται με την ολοκλήρωση του ανθρώπου ως προσωπικότητα, με την ανάπτυξη των ικανοτήτων αλλά και των δυνατοτήτων του. Αν ο άνθρωπος δεν έχει την ελευθερία να σκέπτεται, όπως επιθυμεί, αλλά και να ανταλλάσσει τις σκέψεις και τις ιδέες του με τους άλλους, πώς είναι δυνατόν να πραγματοποιήσει τους σκοπούς της ύπαρξής του, όντας μια μη ολοκληρωμένη προσωπικότητα. Από την άλλη πλευρά, ως μέσον η ελευθερία του λόγου συνιστά απαραίτητο στοιχείο για τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στο εν λόγω πολίτευμα, οι αποφάσεις έχουν ως βάση, ως στήριγμα τις επιλογές των πολιτών. Η ελευθερία του λόγου είναι αναγκαία για την πληροφόρηση, για τη διαμόρφωση επιλογών αλλά και για την ίδια τη συμμετοχή του Πολίτη. Επιπλέον είναι απαραίτητη, για να γίνεται έλεγχος προς την εξουσία αλλά και προς τα πρόσωπα που την ασκούν.

Η ελευθερία της έκφρασης μπορεί να αποτελέσει το σπόρο που εάν φυτευτεί και καλλιεργηθεί σε κατάλληλο έδαφος, όπως στα πλαίσια μιας κοινωνίας που σέβεται τη διαφορετικότητα και επιδιώκει τη συναίνεση, οι καρποί που θα αποφέρει θα καταδείξουν την αξία και τη σπουδαιότητα της συγκεκριμένης ελευθερίας. Αντίθετα, η καταπίεση του λόγου δεν λύνει τα προβλήματα αλλά δημιουργεί πικρίες, μίσση και συνιστά απειλή για την κοινωνική συνοχή.

Από τη σύντομη αυτή αναφορά δεν μπορεί να προκύψουν αμφιβολίες για τη θεμελιώδη σημασία του δικαιώματος της ελευθερίας του λόγου. Το τελευταίο θα αποτελέσει τον πυρήνα της εργασίας μας, στα πλαίσια της οποίας, θα επιδιώξουμε μια εκτενής ανάλυση του εν λόγω δικαιώματος. Με την ολοκλήρωση της εργασίας, επιδιώκουμε ο αναγνώστης να έχει αποκομίσει όχι μια επιφανειακή, αλλά βαθιά γνώση για το δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου αλλά και για ζητήματα που σχετίζονται σε άμεσο βαθμό με το υπό εξέταση δικαίωμα. Στην πορεία της εργασίας, θα αναλυθεί αναμφίβολα το περιεχόμενο της ελευθερίας του λόγου, η

προστασία της στα πλαίσια του Ελληνικού Συντάγματος, της ΕΣΔΑ και του ΔΣΑΠΔ θα υπάρξει αναφορά στους φορείς, στο πεδίο ισχύς και στις οριοθετήσεις που τίθενται, ενώ μεγάλη προσοχή θα δοθεί και σε ζητήματα που έχουν άμεση συσχέτιση με την ελευθερία του λόγου. Στο τέλος της εργασίας, δεν είναι δυνατόν να μην τονισθούν και κάποιες βασικές συμπερασματικές κρίσεις που θα προκύψουν στο πλαίσιο της μελέτης.

I. Περιεχόμενο

1α) Η συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας του λόγου

Στο άρθρο 14§1 του ισχύοντος Συντάγματος κατοχυρώνεται το σπουδαιότερο ατομικό δικαίωμα της «ελευθερίας της πνευματικής κίνησης». Πρόκειται για την ελευθερία του καθενός να μπορεί να εκδηλώνει τις σκέψεις του, να εκφράζεται δηλαδή ελεύθερα με τις διάφορες μορφές, υπό τις οποίες η έκφραση αυτή μπορεί να εξωτερικευθεί σήμερα. Για το δικαίωμα αυτό χρησιμοποιούνται μέσα στην πληθώρα των βιβλίων διάφοροι όροι όπως: «ελευθερία γνώμης», «ελευθερία του λόγου», «ελευθερία έκφρασης του λόγου», «ελευθερία διάδοσης ιδεών», «ελευθερία πληροφόρησης»¹.

Ο λόγος εκφράζεται προφορικώς, με κάποιο έγγραφο ή με μέσα που καλύπτονται από τη γενικότερη έννοια του τύπου, όπως εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία, θεατρικά έργα κ.λπ.

Η ελευθερία της γνώμης περιλαμβάνει το δικαίωμα της διαμορφώσεως, της κατοχής, της εκφράσεως, της διαδόσεως (ή αποσιωπήσεως) αλλά και της λήψης μια γνώμης.

Τα ελληνικά συντάγματα μιλούν κατά παράδοση για την έκφραση και διάδοση των στοχασμών, κατά υπόδειγμα ίσως του άρθρου 11 της γαλλικής διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, όπου γίνεται λόγος όμως και για «γνώμες». Σε «γνώμες» αλλά και στοχασμούς αναφερόταν το άρθρο 26 του Συντάγματος της Τροιζήνας. Στη χώρα μας, όμως, αλλά και αλλού επικράτησε ο όρος «ελευθερία της γνώμης» γιατί βέβαια η γνώμη είχε ανάγκη ελευθερίας².

¹ Παραράς Πέτρος. Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 2001 σελ. 83.

² Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, 2005. σελ. 490.

β) Η έννοια της γνώμης

Γνώμη είναι η προσωπική τοποθέτηση του ατόμου απέναντι σε κάποια ιδέα. Η γνώμη εκφράζει τη σύνδεση της ιδέας προς κάποιο συγκεκριμένο υποκείμενο. Έτσι, λοιπόν, η γνώμη έχει υποκειμενικό χαρακτήρα³.

Ωστόσο, η έννοια της γνώμης μπορεί να παραπέμψει στη διανοητική ή αισθηματική αντίδραση ενός ατόμου σ' ένα οποιοδήποτε εξωτερικό ερέθισμα. Βέβαια, την έννοια «της γνώμης» πρέπει να την εκλάβουμε με κάποια ευρύτητα, καθώς «γνώμη» μπορεί να περιέχει ένα άρθρο, μια γελοιογραφία, μια μελέτη, μια ομιλία, ένα τραγούδι, ένα κύρυγμα αλλά κι μια παντομίμα· ένα βιβλίο, ένα αστείο, μια δήλωση στους δημοσιογράφους, μια αγγελία στις εφημερίδες, μια πολιτική προκήρυξη, μια εμπορική διαφήμιση, μια πανεπιστημιακή παράδοση, μια αφίσα, μια επιγραφή στους τοίχους αλλά και η μετάδοση μιας είδησης μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail)⁴. Βέβαια, στο σημείο αυτό, αξίζει να γίνει και η αναφορά της άποψης, βάσει της οποίας ανακοινώσεις με καθαρά κερδοσκοπικούς σκοπούς, κυρίως δηλαδή η μετάδοση διαφημιστικών μηνυμάτων και κατά συνέπεια η ελευθερία της διαφήμισης, υπό τα ελληνικά συνταγματικά δεδομένα, φαίνεται, μάλλον, περισσότερο ως στοιχείο της οικονομικής ελευθερίας και όχι ως στοιχείο της ελευθερίας της έκφρασης⁵.

³ Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα. Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου τόμος III, 2004 σελ. 1.

⁴ Δαγτόγλου, Ατομικά δικαιώματα, 2005. σελ. 491.

⁵ Χρυσόγονος Κώστας, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα 2002, σελ. 272.

γ) Η θετική ελευθερία της έκφρασης

ι) Η ελευθερία διαμόρφωσης της γνώμης

Για να μπορέσει να εκφράσει κανείς γνώμες ή στοχασμούς πρέπει πρώτα να τις διαμορφώσει. Απαγορευμένη επέμβαση στα δικαιώματα διαμόρφωσης γνώμης δεν συνίσταται στην περίπτωση της απλής προσπάθειας για ενημέρωση και διαφώτιση, αλλά στην περίπτωση εκμετάλλευσης της εξουσιαστικής θέσεως του κράτους με θετικό ή υποθετικό τρόπο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιας εκμεταλλεύσεως είναι, αφ' ενός οι περιπτώσεις της μονομερούς χρησιμοποίησης κρατικών πλαισίων (όπως για παράδειγμα του σχολείου ή του πανεπιστημίου) ή μέσω μαζικής επικοινωνίας με σκοπό την μονομερή προβολή ορισμένων απόψεων ή γεγονότων ή και την παραποίηση τους και αφ' ετέρου όταν το κράτος προβαίνει στο συνδυασμό της μονοπώλησης μέσω μαζικής επικοινωνίας και αποσιώπησης γεγονότων και απόψεων⁶.

ii) Η ελευθερία έκφρασης της γνώμης

Έκφραση της γνώμης είναι η εξωτερίκευση της τελευταίας με οποιονδήποτε τρόπο. Το Σύνταγμα κάνει λόγο για προφορική, έγγραφη και δια του τύπου έκφραση της γνώμης. Βέβαια, η απαρίθμηση αυτή στο Σύνταγμα είναι ενδεικτική. Αυτό σημαίνει, ότι τα μέσα έκφρασης της γνώμης δεν είναι μόνο τα αναφερόμενα στο κείμενο του Συντάγματος, αλλά σ' αυτά πρέπει να ενταχθεί και η εικόνα όπως για παράδειγμα το σήμα, το σκίτσο, η ηλεκτρονική εικόνα.

Η ελευθερία της έκφρασης περιλαμβάνει και την ελευθερία να εκφράζεται κανείς με όποιον τρόπο, όχι απαραίτητα γλωσσικό (π.χ. νοήματα, ενδυμασίες) ή πάντως σε όποια γλώσσα ο ίδιος επιλέγει και επιθυμεί. Το τελευταίο, όμως, δεν μπορεί να τύχει εφαρμογής, όταν δεν πρόκειται για άσκηση της ελευθερίας της έκφρασης αλλά για επιτέλεση

⁶ Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, 2005. σελ. 492.

νόμιμου καθήκοντος π.χ. περίπτωση σύνταξης δημοσίου εγγράφου. Στην εν λόγω περίπτωση, ισχύει η αρχή ότι πρέπει «να μπορεί ο πολίτης να επικοινωνεί στη γλώσσα του με τη δημόσια εξουσία στην οποία υπόκειται». Και αυτό διότι «σύμφωνα με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό και έτσι η γλώσσα, στην οποία εκφράζεται η δημόσια εξουσία, δεν μπορεί να είναι άλλη από τη γλώσσα του ίδιου του λαού»⁷.

Μια γνώμη εκφράζεται με σκοπό να γίνει γνωστή σε άλλους. Όπου όμως, αυτό παρεμποδίζεται, παρεμποδίζεται κατά έμμεσο τρόπο η έκφραση της γνώμης. Επομένως, η έκφραση της γνώμης δεν είναι ελεύθερη όταν παρεμποδίζεται το κοινό ή ο τύπος να ακούσει τον ομιλητή ή να προμηθευτεί τα μηνύματά του⁸.

iii) Η ελευθερία έκφρασης της γνώμης σε συνδυασμό με την ελευθερία διάδοσής της.

Το Σύνταγμα του 1975 διασφαλίζει στο άρθρο 14§1 εκτός από την ελεύθερη έκφραση και την ελεύθερη διάδοση της γνώμης. Ως προς το σημείο αυτό, η παρεχόμενη σημερινή συνταγματική προστασία είναι ευρύτερη. Και είναι εύλογη και δικαιολογημένη η προστασία αυτή του δικαιώματος έκφρασης και διάδοσης γνώμης, διότι το εν λόγω δικαίωμα δεν συνιστά ένα απλό ατομικό δικαίωμα, αλλά και διαπλαστικό στοιχείο της δημόσιας γνώμης και της πολιτικής βούλησης του κυρίαρχου λαού. Η ύπαρξη αυτού του δικαιώματος είναι ουσιαστικό κριτήριο για τη δημοκρατικότητα και το φιλελεύθερο πνεύμα ενός πολιτεύματος.

Δεν είναι τυχαία η συνάρτηση που γίνεται μεταξύ ελευθερίας γνώμης και δημοκρατίας. Στο δημοκρατικό πολίτευμα όλες οι ιδέες είναι αποδεκτές, με την έννοια ότι όλες οι ιδέες είναι ελεύθερες. Το συγκεκριμένο πολίτευμα επιτρέπει την ελεύθερη κίνηση και κυκλοφορία

⁷ Μποτόπουλος Β., Εισήγηση επί της ΣτΕ 5148/1987 Τα Σ 1989 σελ. 120.

⁸ Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, 2005. σελ. 498.

των ιδεών και των απόψεων και καθένας έχει την ελευθερία να αποδεχτεί ή και να απορρίψει οποιαδήποτε ιδέα, άποψη ή γνώμη⁹.

Η ελευθερία του να εκφράζει και να διαδίδει κανείς πολιτικές απόψεις, που έρχονται σε αντίθεση με τη δομή του πολιτεύματος ή με το κοινωνικό σύστημα που συνιστά την υποδομή του, δεν μπορεί να καταλυθεί ή να περιοριστεί, γιατί μ' αυτό τον τρόπο θα παραβιαζόταν η δημοκρατία στη βάση της, στα θεμέλιά της¹⁰.

Χαρακτηριστική και άξια αναφοράς, στο σημείο αυτό, είναι και η σκέψη της υπ' αριθμόν απόφασης 7716/1977¹¹ βάσει της οποίας δεν επιτρέπεται στους Έλληνες πολίτες να εκφράζουν και να διαδίδουν πολιτικές ιδέες, αντίθετες προς τις αρχές που καθιερώνει το ίδιο το Σύνταγμα (στην συγκεκριμένη περίπτωση γίνεται λόγος για φιλοβασιλικές απόψεις).

δ) Η αρνητική ελευθερία της έκφρασης

Πέρα από τη θετική ελευθερία της έκφρασης, για την οποία έγινε λόγος παραπάνω, στο άρθρο 14 §1 του Σ. κατοχυρώνεται και η αρνητική ελευθερία της έκφρασης. Από τη χρησιμοποίηση του δυνητικού «καθένας μπορείς» συνάγεται εξ αντιδιαστολής ότι κανένας δεν είναι υποχρεωμένος να εκφράσει τις γνώμες του. Έτσι, λοιπόν, καταλαβαίνουμε ότι γίνεται λόγος για το δικαίωμα αποσιωπήσεως της γνώμης. Το δικαίωμα αυτό δίνει τη δυνατότητα, στο άτομο να αποσιωπά τη γνώμη του, όχι όμως και τις γνώσεις του. Κατ' επέκταση, μπορεί να επιβληθεί υποχρέωση παροχής απλών πληροφοριών, γνώσεων ή στοιχείων π.χ. για ανακριτικούς, φορολογικούς ή στατιστικούς σκοπούς, μέσα στα όρια, όμως, τα

⁹ Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά δικαιώματα, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, τόμος III 2004, σελ. 162.

¹⁰ Κασσιμάτης Γ. Συνταγματικό Δίκαιο Πα. 1980, σελ. 96-97.

¹¹ Αρμενόπουλος ΛΒ 1978, σελ. 97.

προβλεπόμενα από το άρθρο 5§1 του Σ περί προστασίας της προσωπικότητας¹².

2. Η προστασία της ελευθερίας του λόγου στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου (ΕΣΔΑ)

Εν περιλήψει στο άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ γίνεται λόγος για ελευθερία γνώμης και λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή και ιδεών, χωρίς επέμβαση δημόσιων αρχών και ασχέτως συνόρων. Η συγκεκριμένη διατύπωση συνοδεύεται από τη ρήτρα, βάσει της οποίας οι περιορισμοί πρέπει να αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Αν και το κείμενο συντάχθηκε στη δεκαετία του '50, οι εγγυήσεις που παρέχονται στην ελευθερία της έκφρασης, έχουν ιδιαίτερη σημασία, ακόμα και στη σημερινή εποχή. Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από τη διεθνοποίηση της τηλεόρασης, μέσω των δορυφορικών μεταδόσεων, ως μέσο επικοινωνίας, από τη συνεχή αύξηση των μέσων μαζικής ενημέρωσης και όχι μόνο, γεγονότα που έχουν διευρύνει τον ορίζοντα προς όφελος της ελευθερίας έκφρασης.

Μέσα σ' αυτό το συνεχώς μεταβαλλόμενο πεδίο, έρχεται το άρθρο 10 ΕΣΔΑ, το οποίο, κατοχυρώνοντας το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση πέρα από τα στενά πλαίσια των συνόρων και χωρίς την επέμβαση των δημοσίων αρχών, μεταφέρει, το βάρος απόδειξης στα ίδια τα κράτη, τα οποία είναι αυτά που πρέπει να δικαιολογήσουν την επιβολή περιορισμών στο συγκεκριμένο δικαίωμα.

Φθάνοντας σ' αυτό το σημείο, δεν είναι δυνατό να μην αναφερθεί και η απόφαση του Ευρ.Δ.ΔΑ για την υπόθεση Handyside, όπου και διατυπώθηκε η βασική ερμηνευτική αρχή του άρθρου 10 ΕΣΔΑ. Στην εν λόγω απόφασή, το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι: «η ελευθερία της έκφρασης συνιστά ένα από τα κύρια θεμέλια... μιας δημοκρατικής κοινωνίας, μία από τις βασικές προϋποθέσεις για την πρόοδό της και για την ανάπτυξη

¹² Χρυσόγονος Κώστας, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα 2002, σελ. 273.

κάθε ατόμου. Με την επιφύλαξη της δευτέρας παραγράφου του άρθρου 10, η ελευθερία της έκφρασης εφαρμόζεται όχι μόνον σε πληροφορίες ή ιδέες, που γίνονται ευχάριστα δεκτές ή θεωρούνται ανώδυνες ή αδιάφορες, αλλά επίσης και σε εκείνες που προσβάλλουν, σοκάρουν ή ενοχλούν το κράτος ή κάποιο τμήμα του πληθυσμού. Αυτές είναι οι απαιτήσεις του πλουραλισμού, της ανοχής και της ευρύτητας του πνεύματος, χωρίς τις οποίες δεν υπάρχει δημοκρατική κοινωνία»¹³.

Στο πλαίσιο της προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης, υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ, αξίζει να αναφερθεί ότι αν και το άρθρο 10 ΕΣΔΑ θεσπίστηκε αρχικά για να προστατεύσει της πολιτικές, φιλοσοφικές, επιστημονικές, θρησκευτικές ιδέες, η συγκεκριμένη διάταξη δεν διαφοροποιεί την προστασία που παρέχεται βάσει των διαφόρων μορφών της έκφρασης. Κατ' επέκταση, κατ' αρχήν το συγκεκριμένο άρθρο καλύπτει επίσης τη μετάδοση γνώμων, πληροφοριών και ιδεών, οι οποίες δεν είναι απαραίτητο να συνδέονται κατ' έμμεσο ή άμεσο τρόπο με τις προαναφερόμενες μορφές έκφρασης. Έτσι, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι κάθε έκφραση είναι αξία προστασίας, άσχετα από τη συνάφειά της με θέματα φιλοσοφικού, θρησκευτικού, επιστημονικού, εμπορικού ή και πολιτικού χαρακτήρα. Βέβαια, μπορεί να υποστηριχθεί και η άποψη ότι ο πολιτικός λόγος ή λόγος που ασχολείται με ιδεολογικά ζητήματα έχει ανάγκη μεγαλύτερης προστασίας σε σχέση με υπόλοιπες μορφές έκφρασης. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι αποκλείεται η ανάγκη προστασίας και της έκφρασης εκείνης, που δεν συνιστά πολιτική έκφραση και μάλιστα όταν οι σχετικές διατάξεις δεν προβαίνουν σε μια τέτοιου είδους διάκριση¹⁴.

¹³ Σκουρής Βασίλειος-Κρατερός Ιωάννου. Η ελευθερία της διαφήμισης, 1996. σελ. 60-61.

¹⁴ Σκουρής Βασίλειος-Κρατερός Ιωάννου. Η ελευθερία της διαφήμισης, 1996. σελ. 63.

3. Η προστασία της ελευθερίας του λόγου στα πλαίσια του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ).

Στο άρθρο 19§2 ΔΣΑΠΔ καθιερώνεται το δικαίωμα κάθε προσώπου στην ελευθερία της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει, κατά την ίδια διάταξη, «την ελευθερία της αναζήτησης, της λήψης και της μετάδοσης πληροφοριών και απόψεων κάθε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, προφορικά, γραπτά, σε έντυπα, σε κάθε μορφή τέχνης ή με κάθε άλλο μέσο της επιλογής του». Επομένως, κατοχυρώνοντας, πλέον, ρητά το δικαίωμα πληροφόρησης του κοινού, το δικαίωμα έκφρασης με όλα τα μέσα, άρα και με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης καθώς και το δικαίωμα μετάδοσης πληροφοριών, άρα και εμπορικών μηνυμάτων. Το δικαίωμα που απονέμεται από το άρθρο 19 ΔΣΑΠΔ είναι τέτοιας σπουδαιότητας, ώστε να φανταζόταν κανείς, ότι τα, όχι και λίγα, αυταρχικά καθεστώτα που συνθέτουν τη σημερινή εικόνα της σύγχρονης κοινωνίας, θα δίσταζαν να κυρώσουν με νόμο το ΔΣΑΠΔ, για το λόγο ότι αδυνατούν να εκπληρώσουν τα όσα ορίζονται περί ελευθερίας γνώμης και έκφρασης¹⁵.

¹⁵ Σατλάνης Χρήστος, Εισαγωγή στο δίκαιο της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιώματων, 2003. σελ. 178.

II. Φορείς και αποδέκτες

Όπως καθίσταται σαφές από την ίδια τη διατύπωση του άρθρου 14§1 Σ (καθενός), **φορείς** του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης είναι όλα τα φυσικά πρόσωπα, Έλληνες, αλλοδαποί και ανιθαγενείς¹⁶. Ακόμη, φορείς του δικαιώματος είναι και τα νομικά πρόσωπα, αφ' ενός αυτά του ιδιωτικού δικαίου, αφού συχνά με την έκφραση της συλλογικής γνώμης προωθούνται αποτελεσματικά οι σκοποί τους (π.χ. ψήφισμα της γενικής συνέλευσης σωματείου), αλλά και ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα όπως τα πολιτικά κόμματα, αφ' ετέρου τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, υπό κάποιες προϋποθέσεις, μπορούν και αυτά να είναι φορείς του δικαιώματος για το οποίο γίνεται λόγος. Ένα παράδειγμα για να κατανοήσουμε την τελευταία περίπτωση είναι οι Σύγκλητοι των ΑΕΙ, όπου έχουν την ευχέρεια να εκφέρουν τη γνώμη τους για θεσμικές μεταρρυθμίσεις που επιδιώκει το Υπουργείο Παιδείας να επιβάλλει στην ανώτατη εκπαίδευση¹⁷.

Αποδέκτης της ισχύς του δικαιώματος δεν είναι μόνο η κρατική εξουσία αλλά και οι ίδιοι οι ιδιώτες. Μια τέτοια διαπίστωση προκύπτει από το ότι, αφενός το άρθρο 14§1 του Σ δεν φαίνεται να προβαίνει στη διαφοροποίηση, ανάλογα με το ποια είναι η προέλευση της απειλής που στρέφεται κατά της ελευθερίας, αφ' ετέρου η τελευταία μπορεί να προκύψει από τους ίδιους τους πολίτες – ιδιώτες, αν και η απειλή έχει περισσότερες πιθανότητες να προκύψει από την κρατική εξουσία, χωρίς βέβαια αυτό να είναι και απόλυτο. Η ελεύθερη και πλουραλιστική διαμόρφωση της κοινής γνώμης συνιστά συστατικό στοιχείο της ελευθερίας της έκφρασης, αλλά και προϋπόθεση της εύρυθμης λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος. Όμως, στα πλαίσια μιας κοινωνίας, που είναι δομημένη και στηριγμένη στον καταμερισμό της εργασίας, είναι φανερό ότι η πρόσβαση στα μέσα της δημοσιότητας είναι άνισα κατανεμημένη στα

¹⁶ Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά δικαιώματα. Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου. Παραδόσεις τόμος III σελ. 166.

¹⁷ Χρυσόγονος Κώστας, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα 2002, σελ. 274.

μέλη της. Ωστόσο, η κατάσταση αυτή εκτείνεται όλο και περισσότερο σε συνδυασμό με τα γεγονότα ότι, τόσο η έκδοση εφημερίδων, περιοδικών όσο και η ίδρυση, αλλά και η λειτουργία ραδιοτηλεοπτικών σταθμών προϋποθέτουν μεγάλη οικονομική επένδυση και έτσι, απ' όλη αυτή την κατάσταση, διαμορφώνεται ένα ολιγοπώλιο επικίνδυνο για τον πλουραλισμό. Συμπερασματικά, καθίσταται αναγκαία η καταχόρευση των δικαιωμάτων της ελεύθερης έκφρασης απέναντι στους διάφορους φορείς ιδιωτικής εξουσίας¹⁸.

¹⁸ Χρυσόγονος Κώστας, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα 2002, σελ. 274.

III. Οριοθετήσεις. Περιορισμοί

1. Γενική οριοθέτηση κατά το άρθρο 5§1. Σ.

Οι οριοθετήσεις εφαρμόζονται σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα και συνιστούν καθολικές ρυθμίσεις. Η γενική πρόβλεψη στο συνταγματικό κείμενο είναι αρκετή και δεν χρειάζεται κάθε φορά να επαναλαμβάνεται η οριοθέτηση σε κάθε συνταγματική διάταξη και σε κάθε δικαίωμα. Οι γενικές οριοθετικές ρήτρες είναι τρεις και συγκεκριμένα η ρήτρα της συνταγματικής, νομιμότητας, η ρήτρα της κοινωνικότητας και η ρήτρα της χρησιμότητας¹⁹. Δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι γενικά γίνεται λόγος για περιορισμούς, στα διάφορα βιβλία ενώ πρόκειται για οριοθετήσεις.

Ένα σημείο άξιο αναφοράς, που έχει προκύψει στους κόλπους της επιστήμης, είναι κατά πόσο οι γενικές οριοθετήσεις που προβλέπονται στο άρθρο 5§1 και συγκεκριμένα τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη, τυγχάνουν εφαρμογής για όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα. Οι διατυπωθείσες απόψεις είναι οι εξής: α) Οι διατάξεις των συγκεκριμένων συνταγματικών δικαιωμάτων υπερισχύουν ως ειδικές, έναντι των γενικών ρητρών και κατ' επέκταση αποκλείεται η εφαρμογή τους. β) Η άποψη αυτή δέχεται τη γενική εφαρμογή της προαναφερθείσας τριάδας σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα²⁰.

α) Σύνταγμα

Τόσο η άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων όσο και η δράση των κρατικών οργάνων δεν μπορούν να ξεπερνούν το Σύνταγμα και τους νόμους, αλλά υπόκεινται σε αυτούς. Η δράση του ανθρώπου πρέπει να μην συγκρούεται, αλλά να συμφωνεί με το Σύνταγμα και συγκεκριμένα με όλες εκείνες τις διατάξεις που έχουν αυξημένη τυπική δύναμη, αλλά και

¹⁹ Δημητρόπουλος, Ανδρέας, Συνταγματικά δικαιώματα. Γενικό μέρος 2005, σελ. 169.

²⁰ Δημητρόπουλος, Ανδρέας, Συνταγματικά δικαιώματα. Γενικό μέρος 2005, σελ. 175-176.

με όλες εκείνες του κοινού δικαίου, που προβαίνουν στην εξειδίκευση των συνταγματικών διατάξεων και συμφωνούν με αυτή.

Το γεγονός, ότι η ανάπτυξη της προσωπικότητας και κατ' επέκταση η άσκηση οποιουδήποτε συνταγματικού δικαιώματος δεν πρέπει να παραβιάζουν το Σύνταγμα, συνιστά έναν αυτονόητο ορισμό²¹. Οι συνταγματικές διατάξεις θα μπορούσαμε να πούμε ότι θέτουν το όριο, μέσα στο οποίο, όχι μόνο επιτρέπεται, αλλά και πρέπει να ασκούνται τα θεμελιώδη δικαιώματα.

Η αναγωγή του Συντάγματος σε γενική οριοθέτηση της άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν συνάγεται μόνο από το 5§1, αλλά και από τη γενική υποχρέωση σεβασμού προς το Σύνταγμα, που κατοχυρώνεται με το άρθρο 120§2²².

Στις συνταγματικές διατάξεις ανήκουν και οι γενικές αρχές του Συντάγματος που αν και δεν είναι πάντοτε ρητά διατυπωμένες στο κείμενο του Συντάγματος προκύπτουν όμως, κατ' έμμεσο τρόπο από αυτό. Μια τέτοια αρχή είναι και η αρχή της αναλογικότητας, από την οποία απορρέουν όρια στις οριοθετήσεις της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας²³.

β) Τα Δικαιώματα των άλλων

Ο συντακτικός νομοθέτης με τη φράση «δικαιώματα των άλλων» εννοεί κυρίως τα θεμελιώδη δικαιώματα όλων των άλλων φορέων. Ο σεβασμός προς τα δικαιώματα των άλλων τίθεται ως βασική αρχή της συνολικής έννομης τάξης. Δικαίωμα πολιτικού, κοινωνικού ή και οικονομικού χαρακτήρα δεν επιτρέπεται να ασκείται, όταν η άσκηση είναι τέτοια ώστε να επέρχεται προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων. Η δράση του ατόμου στα πλαίσια της κοινωνίας είναι ελεύθερη, αλλά η ελευθερία, όμως, αυτή, οριοθετείται από τα δικαιώματα των άλλων και συγκεκριμένα από τα

²¹ Ράικος, Θεμελιώδη Δικαιώματα, σελ. 175.

²² Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα. Γενικό μέρος 2005, σελ. 178.

²³ Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, 2005 σελ. 1339.

συνταγματικά δικαιώματα αλλά και εκείνα που προβλέπονται από την κοινή νομοθεσία²⁴.

Κατ' επέκταση, ως δικαιώματα των άλλων νοούνται, πρώτον, τα ατομικά δικαιώματα. Έτσι, είναι σύμφωνοι με το Σύνταγμα οι νόμοι που περιορίζουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού, ώστε να είναι δυνατή η σύγχρονη άσκησή του από όλους.

Στην έννοια όμως «δικαιώματα των άλλων» εντάσσονται και όλα εκείνα τα ιδιωτικά δικαιώματα, που προκύπτουν είτε από το νόμο, είτε από σύμβαση, αρκεί βέβαια να μη θεσπίζονται ειδικά για τη ματαιώση ή περικοπή της άσκησης π.χ. του δικαιώματος του άρθρου 5§1 του Σ²⁵.

Δεν πρέπει να παραλείψουμε ένα σημαντικό σημείο, σύμφωνα με το οποίο, η οριοθέτηση της δράσης του ατόμου, η οποία τίθεται συναταγματικώς, συνιστά ρητή αναγνώριση της απόλυτης αμυντικής ενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁶.

γ) Τα χρηστά ήθη

Τα χρηστά ήθη συνιστούν ποινική ρήτρα και εφαρμόζονται σε κάθε περίπτωση και μάλιστα συντρέχουν με τις ειδικές ρυθμίσεις χωρίς να αποκλείονται από αυτές, όπως συμβαίνει σε ανάλογες περιπτώσεις, που υπάγονται στο πεδίο ρύθμισης του ΑΚ. Μάλιστα, η ορθή άποψη απαιτεί τη διαμόρφωση του περιεχομένου, αλλά και την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων με γνώμονα τα χρηστά ήθη.

Δεν είναι υπερβολή να τονισθεί ότι κάθε προσβολή της ανθρώπινης αξίας και όλων εκείνων των συνταγματικών δικαιωμάτων που ουσιαστικά προβαίνουν στην εξειδίκευση αυτής της ανθρώπινης αξίας, έρχεται σε αντίθεση προς τα χρηστά ήθη. Μάλιστα, τα χρηστά ήθη είναι εκείνα τα οποία αναδεικνύουν τη συμπεριφορά του εντίμου ανθρώπου κατά τέτοιο

²⁴ Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα. Γενικό μέρος 2005, σελ. 185.

²⁵ Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα 2005, σελ. 1338.

²⁶ Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα. Γενικό μέρος, 2005 σελ. 185.

τρόπο, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται η ενίσχυση της εμπιστοσύνης μεταξύ όλων εκείνων που είναι οι κοινωνοί του δικαίου.

Βέβαια, άξιο αναφοράς είναι ότι όπως συμβαίνει στις δύο προηγούμενες εξεταζόμενες περιπτώσεις δηλ. «το Σύνταγμα» και «τα δικαιώματα των άλλων» έτσι και εδώ στην περίπτωση «των χρηστών ηθών» ο συντακτικός νομοθέτης δεν παρέχει εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη να προβεί σε περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων είτε με τον ορισμό της έννοιας των χρηστών ηθών, είτε με άλλο τρόπο. Με τα χρηστά ήθη, ως γενική οριοθέτηση, τίθεται σαν σκοπός το να αποτροπεί η άσκηση του θεμελιώδους δικαιώματος με τρόπο ανήθικό.

Από την άλλη πλευρά, η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών δεν μπορεί να αποτελέσει το πρόσχημα, ώστε να εισάγονται αδικαιολόγητες ορειοθετήσεις ή περιορισμοί. Έτσι, με άλλα λόγια, η ρήτρα των χρηστών ηθών δεν μπορεί να αποτελέσει τη δικλείδα ασφαλείας για την εισαγωγή ασφυκτικών νομοθετικών περιορισμών «στο όνομα των χρηστών ηθών»²⁷.

2. Η οριοθέτηση κατά το άρθρο 14§1 Σ.

Σύμφωνα με το άρθρο 14§1 του Σ «καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει... τους στοχασμούς του, **τηρώντας τους νόμους του κράτους**». Το Σύνταγμα, στο άρθρο αυτό αλλά και σε αρκετά άλλα, κατοχυρώνει την άσκηση ενός ατομικού δικαιώματος, υπό την προϋπόθεση της «τήρησης των νόμων» ή «εντός των ορίων των νόμων». Σ' αυτές τις περιπτώσεις, δεν πρόκειται ακριβώς για περιορισμό, οριοθέτηση των δικαιωμάτων, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση της ελευθερίας της έκφρασης, αλλά για προσδιορισμό του περιεχομένου τους: με την έννοια ότι μια ατομική ελευθερία δεν είναι ελευθερία από τον νόμο εν γένει, δηλαδή δεν είναι απαλλαγή από όλες τις νομοθετικές δεσμεύσεις. Για παράδειγμα, στην περίπτωσή μας, η ελευθερία της γνώμης δεν περιλαμβάνει και την ελευθερία της εξύβρισης. Η συνταγματικά

²⁷ Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα. Γενικό μέρος 2005, σελ. 183.

κατοχυρωμένη περιοχή των ατομικών δικαιωμάτων φθάνει ως εκεί που αρχίζουν οι γενικοί νομικοί κανόνες συμβίωσης, τους οποίους μάλιστα, η κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων από το Σύνταγμα, δεν έχει σκοπό να ανατρέψει.

Μέσα στα πλαίσια αυτής της έννοιας, τα ατομικά δικαιώματα προστατεύονται μέσα στο χώρο των γενικών νομικών κανόνων συμβίωσης, που με ακριβή τρόπο δεν συνιστούν περιορισμό του περιεχομένου του δικαιώματος, που είναι κατοχυρωμένο από το Σύνταγμα, αλλά προσδιορισμό του περιεχομένου αυτού. Βέβαια, ούτε ο προσδιορισμός αυτός μέσω των γενικών νόμων μπορεί να θίξει τον πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων²⁸.

3. Αναστολή

Το άρθρο 14, υπόκειται σε αναστολή σε περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 48 του Σ.

²⁸ Δαγτόγλου, Ατομικά δικαιώματα 2005, σελ. 142.

IV. Ελευθερία έκφρασης και ελευθερία πληροφόρησης

Από το συνδυασμό των άρθρων 14§1 και 15§2 απορρέει όχι μόνο το ειδικότερο δικαίωμα μετάδοσης πληροφοριών, δηλαδή θετικές ενέργειες προς παροχή πληροφοριών σε τρίτους, αλλά και το δικαίωμα να μπορεί ο καθένας να έχει ικανοποιητική πληροφόρηση μέσω πηγών, που πρέπει να είναι γενικά προσιτές στο κοινό.

Ήδη το δικαίωμα αυτό αναγνωρίστηκε και ρητά με τη νέα διάταξη του άρθρου 5Α§1: «Καθένας έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση...». Οι παραπάνω διατάξεις αλληλοσυμπληρώνονται. Η ελευθερία της πληροφορίας περιλαμβάνει τόσο την ελευθερία του πληροφορείν άλλους ή το κοινό εν γένει (ενεργητική πλευρά), όσο και την ελευθερία του πληροφορείσθαι (παθητική πλευρά), δηλαδή την ελευθερία αναζήτησης συλλήψεως και λήψεως πληροφοριών.

Η παθητική πλευρά του δικαιώματος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και σαν κοινωνικό δικαίωμα, απαίτηση, ώστε το ίδιο το κράτος με θετικές ενέργειες όπως π.χ. τακτικές ανακοινώσεις από τον τύπο, το ραδιόφωνο και την τηλεόραση, να ενημερώνει τους πολίτες καθημερινά για τα γεγονότα εκείνα που ασκούν επιρροή στο δημόσιο βίο της χώρας²⁹. Η ελευθερία του πληροφορείσθαι παρέχει την αξίωση σε κάθε άτομο να μην παρεμποδίζεται στην πρόσβασή του σε μια γενικώς προσιτή πηγή πληροφοριών.

Ως προσιτές πηγές πληροφοριών θεωρούνται κατ' αρχήν εκείνες που απευθύνονται στο κοινό. Τέτοιος είναι ο τύπος, η ραδιοτηλεόραση, ο κινηματογράφος, το θέατρο, οι διαλέξεις, οι συνθέσεις, οι αφίσες, οι προκηρύξεις κ.λπ³⁰. Στην ελεύθερη πρόσβαση, για την οποία έγινε λόγος λίγο παραπάνω, αντίκειται όχι μόνο η απαγόρευση ή άρνηση πρόσβασης, αλλά και κάθε απόκρυψη ή νόθευση πληροφοριών, καθώς και κάθε

²⁹ Παραράς Πέτρος, Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 2001, σελ. 84.

³⁰ Σκουρήs Βασίλειος-Κρατερός Ιωάννου, Ελευθερία της διαφήμισης, 1996. σελ. 18-19.

παρακώληση, περιορισμός, καθυστέρηση, ή «καθοδήγηση» της πληροφόρησης.

Δεν πρέπει να παραλείψουμε να αναφέρουμε ότι οι ελευθερίες του πληροφορείν και του πληροφορείσθαι υπόκεινται στη γενική επιφύλαξη του νόμου, στην οποία υποβάλλει το Σύνταγμα την ελευθερία της γνώμης. Έτσι, οι περιορισμοί της ελευθερίας της γνώμης ισχύουν καταρχήν και για την ελευθερία της πληροφορίας υπό τις δύο εκδοχές της. Κάποιοι ειδικότεροι περιορισμοί της ελευθερίας του πληροφορείν επιτρέπεται να εισαχθούν με την επίκληση της νόμιμης προστασίας και του απορρήτου, ενώ η ελευθερία του πληροφορείσθαι μπορεί να περιορισθεί με συνταγματικώς θεμιτό τρόπο για λόγους αποτελεσματικότερης διερεύνησης εγκλημάτων και άλλων παραβάσεων³¹.

Στη συνέχεια της εργασίας, θα αναφερθούμε σε ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ζητήματα που έχουν να κάνουν και με τη σύγχρονη πραγματικότητα, εξετάζοντας την ελευθερία του Internet, καθώς και άλλα θέματα τα οποία έχουν απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό ελληνικά και ξένα δικαστήρια.

1. Ελευθερία του τύπου

Η ελευθερία έκφρασης προϋποθέτει την κατοχύρωση της ελευθεροτυπίας, χωρίς την οποία θα ήταν κενό γράμμα.

Ο τύπος θα πρέπει να φέρνει στο φως της δημοσιότητας όλα εκείνα τα γεγονότα και τις γνώμες που απαιτούν το δημόσιο σύλλογο και την ανταλλαγή απόψεων, όπως είναι η περίπτωση της παροχής ειδήσεων και της έκφρασης γνώμών στο χώρο της πολιτικής. Επιπλέον, ο τύπος συνιστά και το χώρο όπου εκφράζονται οι πολιτιστικές και οι ηθικές αξίες της κοινωνίας. Από αυτό, συνάγεται ότι ο τύπος είναι επιφορτισμένος με το καθήκον να επιμορφώσει και να διαπαιδαγωγήσει ηθικά το κοινό, ενώ παράλληλα συνιστά συντελεστή της πνευματικής, πολιτιστικής και ηθικής

³¹ Δαγτόγλου, ό.π., (υποσημ. 1) §§622, 627, 636, 658-659 και 664.

καλλιέργειας του ανθρώπου. Βέβαια, δεν πρέπει να ξεχνάμε και το ψυχαγωγικό ρόλο που καλείται να επιτελέσει ο τύπος με τη δημοσίευση των ανάλογων κειμένων και εικόνων. Όλες οι προαναφερόμενες δραστηριότητες του τύπου καλύπτονται από το άρθρο 14 του Σ ανεξάρτητα από το χαρακτήρα που μπορεί να έχει ένα έντυπο ή ένα δημοσίευμα³².

Η ελευθερία του τύπου αναγνωρίζεται τόσο ως ατομικό δικαίωμα (άρθρο 14§1 Σ.) όσο και ως θεσμική εγγύηση (άρθρο 14§2 εδ. α Σ.). Το ατομικό δικαίωμα της ελευθερίας του τύπου υπόκειται στους περιορισμούς του Συντάγματος, ωστόσο όμως, είναι απαλλαγμένο από νομικά καθήκοντα. Η θεσμική εγγύηση του τύπου, συνδέεται με καθήκοντα και κατευθύνεται προς ορισμένους σκοπούς. Το ατομικό δικαίωμα της ελευθερίας του τύπου θεμελιώνεται στην παρ. 1 που ορίζει ότι «καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προσφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του, τηρώντας τους νόμους του Κράτους». Η ενεργητική αυτή πλευρά του ατομικού δικαιώματος συμπληρώνεται από το δικαίωμα της πληροφόρησης μέσω του τύπου, το οποίο και πηγάζει από τη διάταξη του άρθρου 5 §1 του Σ. για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας³³. Επιπρόσθετα, η ελευθερία του τύπου, ως ατομικό δικαίωμα περιλαμβάνει: την ελευθερία έκδοσης, σύνταξης, εκτύπωσης, κυκλοφορίας και εν γένει διάδοσης, εντύπων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό· την ελευθερία ίδρυσης και λειτουργίας επιχειρήσεων τύπου· την ελευθερία συλλογής πληροφοριών και φωτογραφικών, ηχητικών ή άλλων στοιχείων με νόμιμο τρόπο, καθώς και την ελευθερία επιλογής πηγής πληροφοριών· το δικαίωμα του καθενός να επιλέγει, να διαβάζει και να χρησιμοποιεί ελεύθερα κάθε έντυπο, ελληνικό ή ξένο (παθητική πλευρά της ελευθερίας του τύπου)· την ελευθερία εκλογής και άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος αλλά και άλλων επαγγελμάτων που έχουν συνάφεια με τον τύπο, καθώς και την ελευθερία ίδρυσης και

³² Καράκωστας Γιάννης, Προσωπικότητα και τύπος 2000, σελ. 22.

³³ Καράκωστας Γιάννης, Προσωπικότητα και τύπος 2000, σελ. 23.

λειτουργίας δημοσιογραφικών ή και άλλων οργανώσεων που έχουν με τον τύπο σχέση (ενεργητική πλευρά της ελευθερίας του τύπου)³⁴.

Η κατοχύρωση του δημοσιογράφου κατά την επιτέλεση του έργου του, είναι μια από τις πιο σημαντικές πλευρές της εξασφάλισης της ελευθερίας έκφρασης, γνώμης και πληροφόρησης. Η αναγνώριση, από το άλλο μέρος, της ελευθερίας του δημοσιογράφου (του συντάκτη), έτσι ώστε να είναι σε θέση να έχει ανεξαρτησία γνώμης και ταυτόχρονα τη δυνατότητα να παρέχει αντικειμενικά την πληροφόρηση, είναι απαραίτητο στοιχείο της ελευθερίας έκφρασης, γνώμης και πληροφόρησης³⁵.

Ενδιαφέροντα παραδείγματα κατοχύρωσης αυτής της ελευθερίας μπορούμε να αντλήσουμε από τη νομολογία.

Θα αναφερθώ πρώτα απ' όλα, στην άποψη που κρατεί στη νομολογία των ποινικών δικαστηρίων, σύμφωνα με την οποία ο δημοσιογράφος έχει δικαιολογημένο ενδιαφέρον σχετικά με τον έλεγχο της δράσης και των πράξεων των δημοσίων λειτουργών και με την ενημέρωση του κοινού, καθώς επίσης σχετικά με τον έλεγχο της δράσης των ιδιωτών εφόσον αυτή θίγει το κοινωνικό σύνολο. Στις περιπτώσεις αυτές τα ποινικά δικαστήρια έχουν εφαρμόσει το άρθρο 367 του Π.Κ., όταν δημοσιογράφοι διώχτηκαν για συκοφαντική δυσφήμιση.

Σημειώνω εδώ εντελώς ενδεικτικά, τις Α.Π. 60/1979, 920/1977, 563/1977³⁶ καθώς και το βούλευμα 945/1983 του Συμβουλίου Πλημ/κών Αθηνών³⁷.

Κάτι που αξίζει να σημειωθεί ως προς την ελευθερία του δημοσιογράφου είναι, ότι δεν μπορεί να υποχρεωθεί ο τελευταίος π.χ. από τον εκδότη του να γράψει οτιδήποτε που έρχεται σε αντίθεση με τις προσωπικές του απόψεις, ώστε να ακολουθήσει τη «γραμμή» της

³⁴ Σκουρή Βασιλείος – Ιωάννου Κρατερός... Η ελευθερία της διαφήμισης 1996. σελ. 11-12.

³⁵ Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων. Οι συνταγματολογικές ελευθερίες στην πράξη 1986, σελ. 86.

³⁶ Ποινικ. Χρον. ΚΘ (1979) σελ. 373, (1978) σελ. 211 Κ2 (1977) σελ. 860.

³⁷ Νο Β 31 (1983) σελ. 584.

εφημερίδας, ούτε βέβαια δεσμεύεται στην έκφραση των απόψεων του εκτός της εφημερίδας³⁸. Δεν εκτείνεται όμως, κατ' αρχήν σε ελευθερία να δημοσιεύσει τις γνώμες του στο έντυπο όπου εργάζεται εφόσον βρίσκονται σε αντίθεση προς την παραπάνω «γραμμή», όπως αυτή καθορίζεται από τον εργοδότη στο πλαίσιο του διευθυντικού του δικαιώματος³⁹.

Στη συνταγματική διάταξη του άρθρου 14§2 που ορίζεται ότι «ο τύπος είναι ελεύθερος», εγκαθιδρύεται η θεσμική εγγύηση. Από τη γραμματική ερμηνεία της διατάξεως δεν προκύπτει κάποια υποχρέωση του κράτους για λήψη μέτρων θετικού περιεχομένου, με τα οποία διασφαλίζεται η ελευθερία του τύπου. Κάτι τέτοιο όμως, προκύπτει από την έννοια αλλά και από το περιεχόμενο του ατομικού δικαιώματος της ελευθερίας.

Η θεσμική εγγύηση συνεπάγεται τη συνταγματική κατοχύρωση του τύπου, ανεξάρτητα από το ποιοι είναι οι φορείς του κάθε φορά, αφ' ενός ως θεσμού, που είναι απαραίτητος για τη διασφάλιση της διαμάχης, που προκύπτει μεταξύ ιδεών και συμφερόντων, αλλά και της δημοσιότητας του πολιτικού, αλλά και γενικά του δημόσιου βίου, αφ' ετέρου ως συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος⁴⁰.

Βέβαια, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στην ελευθερία του τύπου σε σύγκριση με άλλες συνταγματικές ελευθερίες πρέπει να της αποδοθεί ο χαρακτηρισμός ως προνομιακή, λόγω των ειδικών προνομίων που της παρέχει το ίδιο το Σύνταγμα. Συγκεκριμένα, αυτά είναι η απαγόρευση της λογοκρισίας, αλλά και κάθε άλλου προληπτικού μέτρου (άρθρο 14§2 εδ. β' Σ.) καθώς και η σχεδόν καθολική απαγόρευση της κατάσχεσης (άρθρο 14§3 εδ. α' Σ.).

2. Ελευθερία της έκφρασης και διαφήμιση

Το Σύνταγμα δεν προβαίνει σε ρητή αναφορά για τη διαφήμιση αλλά ούτε και γνωρίζει τη διάκρισή της σε εμπορική και μη. Ωστόσο, η

³⁸ Χρυσόγονος Κώστας Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα 2002, σελ. 286.

³⁹ Δαγτόγλου Π. Ατομικά Δικαιώματα, 1991, σελ. 507.

⁴⁰ Σκουρή Βασίλειος – Ιωάννου Κρατερός, Η ελευθερία της διαφήμισης, 1996. σελ. 11.

διαφήμιση μπορεί να ενταχθεί στη συνταγματική προστασία της ελευθερίας της γνώμης (άρθρ. 14§1 Σ.). Το ότι η μη εμπορική διαφήμιση συνιστά έκφραση γνώμης δεν πρέπει να δημιουργεί αμφιβολίες. Για το τι συμβαίνει με την εμπορική διαφήμιση, θα το συνάγουμε από τους εξής συλλογισμούς. Σπάνια, συναντούμε εμπορική διαφήμιση που να μην περιέχει στο περιεχόμενό της κάποια γνώμη ή ιδέα και να μην υπονοεί αξιολογικές κρίσεις εκ μέρους του διαφημιστή. Μάλιστα, όπως κάθε δημόσια έκφραση απόψεων έχει σαν σκοπό τον επηρεασμό του κοινού, έτσι και η εμπορική διαφήμιση επιδιώκει τον επηρεασμό της γνώμης των καταναλωτών. Δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο, ότι μια διαφήμιση μπορεί να συνδυάζει πολιτικούς, ιδεολογικούς, καλλιτεχνικούς, οικονομικούς ή και εμπορικούς σκοπούς. Από το συνδυασμό των όσων λέχθηκαν αλλά και την έλλειψη αναφοράς ή διάκρισης μεταξύ εμπορικής και μη εμπορικής διαφήμισης στο Σύνταγμα, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα, ότι η ελευθερία της γνώμης καλύπτει και τις δύο μορφές της διαφημιστικής δραστηριότητας και συγκεκριμένα και την εμπορική αλλά και τη μη εμπορική⁴¹.

Βέβαια, δεν πρέπει να παραλείψουμε ότι η διαφήμιση αποτελεί απαραίτητο στοιχείο της οικονομικής και πολιτικής επιβίωσης αλλά και της ανεξαρτησίας του τύπου. Μάλιστα, εάν δεν υπήρχε ελευθερία δημοσίευσης διαφημίσεων, η ελευθερία του τύπου θα καθίστατο προβληματική.

3. Ελευθερία της έκφρασης, ραδιοτηλεόραση και κινηματογράφος

Στο άρθρο 15 του Σ προβλέπονται ειδικές ρυθμίσεις για τη ραδιοτηλεόραση. Συγκεκριμένα στην §1, η ραδιοτηλεόραση εξαιρείται από τις προστατευτικές διατάξεις που αναφέρονται στον τύπο και στην § 2

⁴¹ Σκουρής Βασιλείος-Ιωάννου Κρατερός. Η ελευθερία της διαφήμισης, 1996. σελ. 1338-39.

ρυθμίζεται τόσο η οργάνωση και οι στόχοι της ραδιοτηλεόρασης όσο και οι στοιχειώδεις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν οι εκπομπές της.

Το ίδιο το Σύνταγμα δεν θεσπίζει ελευθερία εκπομπής ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων, ούτε υπό την υποκειμενική, ούτε υπό τη θεσμική της μορφή. Κατοχυρώνεται όμως, ελευθερία του πληροφορείσθαι δια της τηλεοράσεως ανάλογη με την ελευθερία του πληροφορείσθαι δια του τύπου, η οποία όμως απορρέει από την συνταγματική προστασία της ελευθερίας της πληροφορίας. Μπορεί ο κρατικός έλεγχος να είναι ασυμβίβαστος με την ελευθερία του τύπου, δεν συμβαίνει όμως κάτι ανάλογο και με το νομικό καθεστώς που ισχύει για τη ραδιοτηλεόραση, καθώς η τελευταία τελεί υπό τον άμεσο έλεγχο του κράτους (άρθρο. 15§2 Σ.). Το Σύνταγμα δεν επιβάλλει, αλλά και δεν αποκλείει το κρατικό μονοπώλιο της ραδιοτηλεόρασης, ενώ άξιο αναφοράς είναι ότι για την ίδρυση και τη λειτουργία ενός μη κρατικού ραδιοτηλεοπτικού σταθμού απαιτείται, σύμφωνα με το νόμο, ειδική κρατική άδεια.

Βέβαια, δεν πρέπει να παραλείψουμε, ότι παρόλο τη μη κατοχύρωση της ελευθερίας, εκπομπής ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων στο Σύνταγμα, τη συνταγματική επιταγή του άμεσου κρατικού ελέγχου, αλλά και την αυστηρότητα του νομοθετικού πλαισίου, τα δεδομένα αυτά δεν αποτέλεσαν εμπόδιο για την ραδιοτηλεόραση. Η τελευταία κατάφερε να γνωρίσει τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας μια εντυπωσιακότατη πολυφωνία χάρη στην ίδρυση και λειτουργία μη κρατικών ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών⁴².

Σχετικά με το υπό εξέταση ζήτημα είναι και τα παρακάτω. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι και στη χώρα μας, η εμφάνιση του κινηματογράφου ήταν εκείνη που προκάλεσε την πρώτη ρωγμή στον κανόνα της απαγόρευσης προληπτικών μέτρων στην ελευθερία της έκφρασης: «άριστον μέσον εκδηλώσεως και διαδόσεως ιδεών» κατά τον Ν.Ν. Σαρίπολο, «η δια κινηματογραφικής μηχανής παραγωγή και διάδοσις προς τους θεατές

⁴² Σκουρής Βασίλειος – Ιωάννου Κρατερός. Η ελευθερία της διαφήμισης.1996. σελ. 16.

κινουμένων εικόνων» δεν ήταν προφανές ότι αποτελούσε «τύπο». Έτσι, η επιβολή λογοκρισίας ή και άλλων προληπτικών μέτρων στον κινηματογράφο συνιστούσε περίπτωση συνταγματικά θεμιτή και ηθικά δικαιολογημένη, ενόψει της ασύγκριτα ευρύτερης απήχησης και επιρροής του νέου αυτού δημόσιου θεάματος ιδιαίτερα πάνω στους νέους.

Η δεύτερη σημαντική ρωγμή στον κανόνα της απαγόρευσης προληπτικών μέτρων στην έκφραση γνώμων επέρχεται, την εποχή του εμφυλίου πολέμου, με την επιτροπή αναθεώρησης του συντάγματος του Β' ψηφίσματος του 1946. Μάλιστα, είχε μεσολαβήσει η τεράστια διάδοση του ραδιοφώνου. Όσο και αν υπήρχε φόρτιση από τις συγκυρίες της εποχής εκείνης, η συζήτηση στην επιτροπή παρουσίασε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς δόθηκε η ευκαιρία να διατυπωθούν διάφορες κρίσιμες απόψεις για την ελευθερία έκφρασης στον 20ο αιώνα αλλά και τα όρια της⁴³.

Στη συζήτηση που έλαβε χώρα από μια διατύπωση που διαμορφώθηκε από Κ. Τσάτσο και Αλ. Βαμβέτσο, οδηγούμαστε στην υιοθέτηση της παραγράφου 8 του άρθρου 109 του σχεδίου συντάγματος του 1948, που τελικά ενσωματώθηκε κατά αυτούσιο τρόπο στο σύνταγμα του 1952, καθώς και σ' εκείνα του 1968 και του 1973. Μάλιστα, η διάταξη αυτή, εκτός του ότι παρείχε ένα είδος λευκής εξουσιοδότησης προς τον κοινό νομοθέτη, ώστε να καθορίσει με ελεύθερο τρόπο το περιεχόμενο, την έκταση και ένταση του κρατικού ελέγχου στη ραδιοφωνία και στην τηλεόραση, συνέβαλε επίσης στο να μην αναπτυχθούν τα επόμενα χρονικά διαστήματα, που ακολούθησαν, προβληματικές περί ομοιοτήτων και ενδεχομένων διαφορών τύπου και ραδιοτηλεόρασης, από πλευράς ελευθερίας της έκφρασης⁴⁴.

⁴³ Αλιβιζάτος Νίκος, Κράτος και Ραδιοτηλεόραση, Η θεσμική διάσταση 1986, σελ. 16-18.

⁴⁴ Αλιβιζάτος Νίκος, Κράτος και Ραδιοτηλεόραση, Η θεσμική διάσταση 1986, σελ. 20.

4. Ελευθεροτυπία και Internet

Η ελευθεροτυπία συνιστά συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος και μάλιστα ανέκαθεν υπήρχε η σύνδεσή της με την έκδοση έντυπου υλικού, το οποίο τελικά πήρε τη μορφή του σημερινού ημερήσιου και περιοδικού τύπου.

Χαρακτηριστικό της εποχής μας, είναι η συνεχής αύξηση του αριθμού των εφημερίδων, η οποία συνδυάζεται με τη συνεχή αύξηση του αριθμού των σελίδων τους, με συνέπεια να περιέχουν μια αρκετά μεγάλη ποσότητα ύλης, γεγονός που καθιστά ιδιαίτερα δύσκολο και χρονοβόρο όχι μόνο τη μελέτη του περιεχομένου της εφημερίδας, αλλά και την απλή ανάγνωση, με αποτέλεσμα να διαφεύγουν της προσοχής του απλού αναγνώστη οι χρήσιμες πληροφορίες και ειδήσεις. Η δημιουργηθείσα αυτή κατάσταση θα μπορούσε να ωθήσει κάποιους, στο να υποστηρίξουν ότι η ανάπτυξη του Διαδικτίου συνιστά ένα είδος απειλής για τις εφημερίδες, καθώς ο χρήστης, χάρη στις δυνατότητες που του προσφέρονται, έχει την ευχέρεια της εξατομικευμένης ενημέρωσης, σύμφωνα με τις ανάγκες, αλλά και με τις προτεραιότητές του.

Είναι ξεκάθαρο ότι όσο περνάει ο καιρός δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το διαδίκτυο θα επηρεάσει κατά αποφασιστικό τρόπο την έκταση, αλλά και τον τρόπο επικοινωνίας, καθώς και την ανάπτυξη της επικοινωνιακής βιομηχανίας, με συνέπεια να τίθεται το ερώτημα, μήπως τελικά οι διατάξεις του Συντάγματος περί ελευθεροτυπίας θα πρέπει να εφαρμοστούν και επί του Internet⁴⁵. Ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο 15 του Σ., οι διατάξεις περί τύπου του άρθρου 14 δεν έχουν εφαρμογή στον κινηματογράφο, τη φωνογραφία, τη ραδιοφωνία, την τηλεόραση και κάθε άλλο παρεμφερές μέσο μετάδοσης λόγου ή παράστασης, άρα ούτε και στο internet έχουν εφαρμογή, διότι και αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μέσον «παρεμφερές».

⁴⁵ Μαρίνου Αναστασίου. Το διαδίκτυο στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης» και στο πλαίσιο της «κοινωνίας των πολιτών».2003. σελ. 40, 43.

Ένα μεγάλο μέρος των χρηστών δηλώνει ότι είναι ιδιαίτερα ικανοποιημένο από τις παροχές και τις δυνατότητες που προσφέρει το διαδίκτυο. Όμως, υπάρχει και εκείνη η μερίδα, η οποία αντιμετωπίζει με αρκετή επιφυλακτικότητα και καχυποψία τις παρενέργειες που προκύπτουν από την «κοινωνία της πληροφορίας» που δημιουργεί το ίδιο το internet και ιδιαίτερα, όσον αφορά την τέλεση ποινικά κολάσιμων πράξεων, όπως είναι η προσβολή της ιδιωτικής ζωής και της πνευματικής ιδιοκτησίας, η πορνογραφία κ.λπ.

Από το κλίμα ανησυχίας που έχει προκύψει, λόγω της προαναφερθείσας κατάστασης, ακούγονται και οι απόψεις για τη δημιουργία ενός θεσμού που θα επιβλέπει το διαδίκτυο σε παγκόσμια κλίμακα, ασκώντας ένα είδους εποπτείας. Οι θέσεις όμως αυτές, προκαλούν την αντίδραση όλων εκείνων που είναι υπέρμαχοι της ελεύθερης έκφρασης και της πρόσβασης «στη διαδικτυακή λεωφόρο της πληροφορίας»⁴⁶.

Όπως τονίσαμε και παραπάνω, η διάπραξη εγκληματικών πράξεων, με τη χρησιμοποίηση του Internet είναι ένα σύνηθες φαινόμενο. Βέβαια, ιδιαίτερα δυσχερές σημείο είναι η αδυναμία να προληφθούν οι εγκληματικές αυτές πράξεις, λόγω της αδυναμίας να ελεγχθεί η δραστηριότητα του διαδικτύου. Η κατάσταση, όμως χειροτερεύει, εάν λάβει κανείς υπ' όψη του ότι η σύγχρονη τεχνολογία είναι ψηφιακή και το ψηφιακό είναι και «συναρμολογήσιμο με χίλιους τρόπους». Έτσι, κάθε τι που πρόκειται να μεταδοθεί μπορεί να «κοπεί σε μικρά πακέτα» με συνέπεια να είναι ιδιαίτερα δύσκολο να «συλλάβει» κανείς την παράνομη πληροφορία, όταν η τελευταία μεταφέρεται «κομματιασμένη». Υπό τις συνθήκες αυτές, η λογοκρισία είναι σχεδόν αδύνατη γεγονός που καθίσταται ενισχυτικό κατ' αρχήν της ελευθερίας του λόγου αλλά και του δημοκρατικού πολιτεύματος. Από την άλλη πλευρά, όμως, δημιουργείται ένα σύνολο δυσκολιών και εμποδίων στο να προληφθούν τα ποινικά

⁴⁶ Μαρίνου Αναστασίου. Το διαδίκτυο στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης» και στο πλαίσιο της «κοινωνίας των πολιτών».2003. σελ. 45.

αδικήματα, η τέλεση των οποίων έχει σαν αποτέλεσμα την προσβολή των δικαιωμάτων των πολιτών και κατ' επέκταση τη νόθευση του δημοκρατικού πολιτεύματος.

V. Ειδικά ζητήματα που έχουν απασχολήσει τη νομολογία ελληνικών και ξένων δικαστηρίων

1. Ένα θέμα ιδιαίτερα αξιοσημείωτο είναι το ζήτημα της σχέσης μεταξύ της ελευθερίας έκφρασης και διάδοσης γνώμης από τη μια και των άσεμνων δημοσιευμάτων από την άλλη.

Μια πολύ σημαντική απόφαση του Αρείου Πάγου επάνω στο πρόβλημα, είναι η 546/1983⁴⁷. Πρόκειται για ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 29 παρ. 1 του ν. 5060/1931 όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 3 του ν. 1291/1982 (που τιμωρεί, μεταξύ άλλων, την παρασκευή και κυκλοφορία εντύπων ή συγγραμμάτων άσεμνων).

Συγκεκριμένα, το Ακυρωτικό δέχτηκε ότι σε περίπτωση καταδίκης για παράβαση αυτής της διάταξης, που στηρίζεται αποκλειστικά σε ορισμένες λέξεις και φράσεις ενός βιβλίου, είναι ανάγκη για τη διαπίστωση της ορθής ερμηνείας και εφαρμογής της, να μνημονεύονται στην καταδικαστική απόφαση, εκτός από αυτές τις λέξεις και φράσεις, ο σκοπός και το περιεχόμενο του βιβλίου, ώστε να προκύπτει αν ήταν αναγκαία η χρησιμοποίηση των λέξεων και φράσεων για την επιτυχή απόδοση του περιεχομένου του βιβλίου. Και από το περιεχόμενο αυτό θα πρέπει να προκύπτει αν προσβάλλεται ή όχι εμφανώς η δημοσία αιδώς και το κοινό αίσθημα.

Νομίζω, ότι πρόκειται για μια θέση στο πρόβλημα ελευθερία έκφρασης και διάδοσης γνώμης και άσεμνα δημοσιεύματα. Μια θέση που

⁴⁷ Νο Β 31 (1983), σελ. 714.

έχει και παλαιότερα γίνει δεκτή, με την Τριμ. Ε.Α. 8098/1979⁴⁸ και με την 511/1970 αναφορά του Εισαγγελέα Πλημ/κών Θεσσαλονίκης⁴⁹.

Το ζήτημα όμως απασχόλησε και την αμερικάνικη κοινωνία. Συγκεκριμένα, στην περίοδο της Αμερικάνικης Επανάστασης μόνο μια πολιτεία και συγκεκριμένα η Μασαχουσέτη είχε θεσπίσει νόμο εναντίον των ασέμνων, ενώ μια μερίδα από τους πατέρες της επανάστασης κάθε άλλο παρά διακρίνονταν για την αντίθεσή τους προς την ερωτική λογοτεχνία. Η πρώτη δίωξη βιβλίου, ως ασέμνου, έγινε στην Αμερική το 1821.

Οι σοβαρές όμως διώξεις λαμβάνουν χώρα περίπου 50 χρόνια μετά, όταν, στα πλαίσια της πίεσης που ασκούσε με τη δράση του ο Anthony Comstock, το Κογκρέσο ψήφισε το νόμο, ο οποίος και έμεινε γνωστός ως Comstock law και βάσει του οποίου καθίστατο ως ποινικό αδίκημα, η ταχυδρόμηση ασέμνου υλικού⁵⁰.

Ο Comstock ήταν ένας πουριτανός παντοπώλης, ο οποίος είχε θέση γραμματέα στη New York Society for the suppression of Vice για 43 ολόκληρα χρόνια και διεξήγαγε έναν «πόλεμο έναντι της ηθικής διαφθοράς». Με την ιδιότητα του ειδικού πράκτορα, άνευ αμοιβής, του Αμερικανικού Ταχυδρομείου είχε τη δυνατότητα να κάνει έρευνες και να ασκεί δίωξη, γεγονός που είχε σαν συνέπεια, αυτός και ο διάδοχός του το 1915 John Summer είχαν γίνει ο φόβος και ο τρόμος όχι μόνον των διάφορων εμπόρων πορνογραφικού υλικού, αλλά και κάθε σοβαρού εκδότη βιβλίων. Η ποινική δίωξη για διακίνηση άσεμνων, ακόμη και στις λίγες εκείνες περιπτώσεις που το αποτέλεσμα δεν οδηγούσε στο να σταλθεί ο εκδότης στη φυλακή, το δυσφημούσε επαγγελματικά και τον κατέστρεφε οικονομικά. Comstock και Summer έφθασαν στο σημείο, ουσιαστικά, να αποτελέσουν λογοκριτές και μάλιστα από το ζήλο τους δεν ξέφυγαν ούτε κλασικοί συγγραφείς όπως ο Μπαλζάκ και ο Τολστόι.

⁴⁸ Ποιν. Χρον. ΚΘ (1979), σελ. 901.

⁴⁹ Ποιν. Χρον. Κ. (1970), σελ. 388.

⁵⁰ Τσακυράκης Σταύρος, Η ελευθερία του λόγου στις ΗΠΑ. 1997. σελ. 245.

Χαρακτηριστικό είναι και το περιστατικό ότι το 1920 ο Summer συνέλαβε δύο γυναίκες, επειδή στο περιοδικό που εξέδιδαν δημοσίευσαν το επεισόδιο «Ναυσικά» από το αριστουργηματικό έργο Οδυσσέας του James Joyce. Το επεισόδιο περιγράφει μια νεαρή γυναίκα να γέρνει προς τα πίσω αφήνοντας τον πρωταγωνιστή να κοιτάζει τα γυμνωμένα πόδια της και να ερεθίζεται ερωτικά. Οι δύο γυναίκες σε μια περίοδο (1920) όπου το ΑΔ δεν είχε ακόμη συνειδητοποιήσει ότι υπάρχει ιδιαίτερο ζήτημα προστασίας του λόγου, καταδικάσθηκαν πρωτοδίκως σε πρόστιμο και η πρώτη απόπειρα έκδοσης ενός από τα μεγαλύτερα έργα της αγγλικής γλώσσας στην Αμερική διακόπηκε.

Μάλιστα το έργο του Joyce, αν και είχε εκδοθεί στο Παρίσι, εισήχθη παρανόμως στην Αγγλία και Αμερική. Η έκδοση του στις ΗΠΑ πραγματοποιήθηκε τελικά στην επόμενη δεκαετία, αφού πρώτα μεθοδεύθηκε η κατάσχεση του βιβλίου στο τελωνείο και επιδιώχθηκε η δικαστική κρίση για το άσεμνο ή μη χαρακτήρα του⁵¹.

2. Υπάρχουν ορισμένες διατάξεις ποινικών νόμων που αν και δεν είναι αντίθετες προς το Σύνταγμα, ωστόσο, η μη ορθή εφαρμογή τους μπορεί να δημιουργήσει ανεπίτρεπτους περιορισμούς στην ελευθερία έκφρασης και διάδοσης της γνώμης και στην ελευθερία της πληροφόρησης.

Ενδεικτικά θα αναφερθούμε στις διατάξεις των άρθρων 181 και 191 του Π.Κ. που τιμωρούν την περιύβριση αρχής και τη διασπορά ψευδών ειδήσεων.

Ως προς την περιύβριση αρχής, ο Άρειος Πάγος δέχεται πάγια ότι στρέφεται κατά της αρχής ως πολιτειακού θεσμού και περιλαμβάνει σαφείς εκδηλώσεις καταφρόνησης, ονειδισμού ή διασυρμού, μειωτικές του κύρους τους, οι οποίες βρίσκονται πάντως έξω από τον έλεγχο και την έντονη κριτική, που επιτρέπεται κατά το άρθρο 14 του Συντάγματος. Οι εκδηλώσεις αυτές γίνονται δημοσίως και πλήττουν, κατ' αντικείμενο και

⁵¹ Τσακουράκης Σταύρος. Η ελευθερία του λόγου στις ΗΠΑ 1997 σελ. 247.

κατά την πρόθεση του δράστη την αρχή, ως πολιτειακό θεσμό (όχι το φυσικό πρόσωπο που την ενσαρκώνει).

Εκείνο το οποίο πρέπει να σημειωθεί είναι, πως η αξιόποινη συμπεριφορά, που συνιστά το έγκλημα του άρθρου 181 του Π.Κ. (δημοσία περιύβριση αρχής), προσδιορίζεται με αξιολογικές έννοιες, οι οποίες εξαρτώνται από μια αξιολογική εκτίμηση πραγματικών περιστατικών που κάνει ο δικαστής. Γι' αυτό ο καθορισμός του περιεχομένου της έννοιας του εγκλήματος αυτού πρέπει να γίνεται πάντοτε με ιδιαίτερη προσοχή.

Η διάταξη του άρθρου 181 του Π.Κ. πρέπει να εφαρμόζεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μη παρακωλύεται η ελευθερία των πολιτών να ασκούν κριτική της δράσης των κρατικών οργάνων που κατοχυρώνεται συνταγματικά .

Πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθούμε πάλι στην απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου της 7.12.1976, στην υπόθεση Handyside, που δέχεται (ερμηνεύοντας το άρθρο 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης) ότι η ελευθερία της έκφρασης δεν καλύπτει, μόνο τις πληροφορίες ή ιδέες που γίνονται με εύνοια δεκτές ή που θεωρούνται ως αβλαβείς ή αδιάφορες, αλλά και εκείνες που προσβάλλουν, δυσσαρεστούν ή ανησυχούν το κράτος ή μια οποιαδήποτε μερίδα του λαού. Η αναφορά, στο σημείο αυτό, σε συγκεκριμένα παραδείγματα από την πρόσφατη νομολογία των ποινικών δικαστηρίων, καθίσταται απαραίτητη και χρήσιμη.

Καταδικάστηκε για περιύβριση αρχής εκδότης και διευθυντής επαρχιακής εφημερίδας, που έγραψε για το νομάρχη της περιοχής ότι είναι επικίνδυνος και άχρηστος και ότι δεν μπορεί ή δεν έχει τη διάθεση να δείξει ούτε τη στοιχειώδη μέριμνα για την υγεία και τη ζωή των κατοίκων του νομού. Η Α.Π. 915/1979⁵² ανήρεσε την καταδικαστική απόφαση γιατί δεν προέκυπτε σαφώς αν οι προσβλητικές εκφράσεις στρέφονταν, κατ' αντικείμενο και κατά την πρόθεση του δράστη, εναντίον

⁵² Ποιν. Χρον. Λ (1980) σελ. 77.

του νομάρχη προσωπικά για πράξεις του κατά την ενάσκηση του λειτουργήματος του ή κατά της νομαρχιακής αρχής.

Οι Α.Π. 653/1982⁵³ και 920/1980⁵⁴ δέχτηκαν πως υπάρχει έγκλημα περιύβρισης αρχής, στις περιπτώσεις που διατυπώθηκαν, σε δικαστήριο ή κατά τη διεξαγωγή αποδείξεων, φράσεις καταφρονητικές για δικαστικό λειτουργό (κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του) ή για δικαστική απόφαση. Ομοίως η Α.Π. 782/1979 έκρινε ότι συνιστούν περιύβριση αρχής καταφρονητικές φράσεις προς αστυνομικά όργανα που εκτελούσαν νόμιμα την υπηρεσία τους.

Όσον αφορά το άρθρο 191 του Π.Κ. θα μπορούσαν να λεχθούν τα εξής:

Δεν είναι κατ' αρχήν αντίθετο με το άρθρο 14 του Συντάγματος, όπως έχουν δεχτεί η Τριμ. Ε.Α. 5280/1981⁵⁵ και το Τριμ. Πλημ/κείου Αθην. 44203/1980⁵⁶.

Η ολομ. Α.Π. 1463/1981⁵⁷ επισήμανε πως και εδώ η αξιόποινη συμπεριφορά προσδιορίζεται από αόριστες νομικές έννοιες, που πρέπει να εξειδικευτούν με αξιολογική κρίση.

Έτσι, λοιπόν και στο σημείο αυτό, υπάρχουν τα ίδια προβλήματα, εφαρμογής του άρθρου 191 του Π.Κ. κατά τρόπο που να μη παραβιάζεται το άρθρο 14 του Συντάγματος.

Συνδυασμός της ελευθερίας της πληροφόρησης, που είναι κατοχυρωμένη από το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, με τη διάταξη του άρθρου 191 του Π.Κ., είναι η ορθή λύση του προβλήματος. Στο συνδυασμό αυτό δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως το βασικό είναι η ελευθερία της πληροφόρησης και πως με

⁵³ Ποιν. Χρον. Α.Γ. (1983), σελ. 76.

⁵⁴ Ποιν. Χρον. ΛΑ (1981), σελ. 56.

⁵⁵ Το Σ 8 (1982) σελ. 260.

⁵⁶ Το Σ 7 (1981) σελ. 473.

⁵⁷ Ποιν. Χρον. ΛΒ (1982) σελ. 632.

ποινικές διώξεις και καταδίκες δεν πρέπει να φαλκιδεύεται αυτή η, βασική για μια δημοκρατία, ελευθερία.

3. Η ελευθερία έκφρασης και διάδοσης της γνώμης και ελευθερία της πληροφόρησης «δια του τύπου» σημαίνει και ελευθερία διανομής του τύπου όπως από παλιά το είχε υποστηρίξει και ο Ν.Ν. Σαρίπολος.

Καθώς δέχονται πάγια και στη Γαλλία, οι μόνοι περιορισμοί που είναι δυνατό να επιβληθούν σ' αυτή την ελευθερία εξαντλούνται σε θέματα τήρησης της τάξης, όπως είναι η απαγόρευση πώλησης εφημερίδων σε σημεία όπου εμποδίζεται η κυκλοφορία κλπ.. Εκείνο που γενικά γίνεται δεκτό είναι, πως ο εκδότης ενός εντύπου είναι ελεύθερος να διαλέξει και να εξασφαλίσει αυτός μόνος του τον τρόπο διανομής του εντύπου του με τα μέσα που, εκείνος κρίνει τα πιο κατάλληλα.

Στο σημείο αυτό, άξια αναφοράς είναι και η απόφαση της ολομ. Σ.τ.Ε. 905/1981⁵⁸, που δέχτηκε σαν ουσιώδες στοιχείο του δικαιώματος έκδοσης εφημερίδας την ελευθερία κυκλοφορίας και διάδοσης της στο αναγνωστικό κοινό, το οποίο έχει επίσης το δικαίωμα να επιλέγει μεταξύ των διαφόρων εφημερίδων την πηγή της πληροφόρησής του.

Η ολομ. Α.Π. 323/1978⁵⁹ δέχτηκε, κατά πλειοψηφία, ότι η ρύθμιση με το άρθρο 1 παρ. 1 του ν.δ. 2943/1954 του θέματος της κυκλοφορίας των εφημερίδων και περιοδικών δεν είναι αντίθετη προς την ελευθερία κυκλοφορίας του τύπου. Με τον ορισμό, ότι η πώληση εφημερίδων και περιοδικών επιτρέπεται με τους εφημεριδοπώλες και τους εκμεταλλεούμενους περίπτερα, κατ' αποκλεισμό άλλων, δεν περιορίζεται αναγκαίως η κυκλοφορία του τύπου και μάλιστα από μόνο τον ορισμό των προσώπων που έχουν το δικαίωμα να διενεργούν την πώλησή του.

⁵⁸ Το Σ 5 (1979) σελ. 701.

⁵⁹ Το Σ 5 (1981) σελ. 140.

Το ίδιο δέχτηκαν έμμεσα, τόσο η πλειοψηφία όσο και οι μειοψηφίες της ολομ. Α.Π. 717/1977⁶⁰. Αντίθετα, η μειοψηφία της 323/1978 απόφασης δέχτηκε πως η πιο πάνω διάταξη, εφόσον έχει την έννοια ότι απαγορεύεται και η ίδια η μεταπώληση (με την ίδια τιμή) εφημερίδων που αγοράστηκαν από εφημεριδοπώλη, αντίκειται ευθέως προς τη διάταξη του άρθρ. 14 του Συντάγματος. Έτσι, περιορίζεται η ευρύτερη κυκλοφορία των εντύπων, χωρίς μάλιστα να εξυπηρετούνται τα συμφέροντα των επαγγελματιών εφημεριδοπωλών, αν στην προστασία και αυτών απέβλεπε ο νομοθέτης.

4. Το ζήτημα της διανομής εντύπων και αφισκοκλήσεων σε σχέση με την ελευθερία έκφρασης γνώμης.

Εξ αρχής πρέπει να διευκρινίσουμε ότι γίνεται λόγος για τα έντυπα και τις αφίσες που εκφράζουν και διαδίδουν ιδέες, πεποιθήσεις κλπ. και όχι για έντυπα και αφίσες οικονομικού περιεχομένου (διαφημιστικά κλπ.). Η διάκριση, που τη δέχεται και η Α.Π. 838/1977⁶¹ έχει σημασία γιατί μόνο τα έντυπα και οι αφίσες της πρώτης κατηγορίας προστατεύονται από το άρθρο 14 του Συντάγματος. Οι περιορισμοί στα έντυπα και τις αφίσες οικονομικού περιεχομένου θα πρέπει να κριθούν με βάση την οικονομική ελευθερία, που προστατεύεται από το άρθρο 5 του Συντάγματος.

Ένα σημείο όπου συμφωνούν νομολογία και θεωρία είναι, ότι αντίκειται στο άρθρο 14 του Συντάγματος η αξίωση άδειας της αστυνομικής αρχής για την κυκλοφορία και επικόλληση εντύπων πολιτικού περιεχομένου σε δημόσιους χώρους. Έτσι, έκριναν ορθά, προκειμένου για την επικόλληση εντύπων, οι Πταισματοδικείου Λαρίσης 3058/1976, Πταισματοδοκείου Γιαννιτών 1011/1976⁶² και,

⁶⁰ Ποιν. Χρον. ΚΗ (1979) σελ. 33 και γνωμοδότηση 16/1976 Εισαγγελία Πρωτοδ.

⁶¹ Το Σ. 4 (1978) σελ. 383.

⁶² Αρμενόπουλος Λ (1976) σελ. 714-715.

προκειμένου για τη διανομή εντύπων, η Παισιματοδοκείου Χίου 537/1979⁶³.

Ένα ζήτημα που απασχόλησε τα δικαστήρια στα πλαίσια των προαναφερομένων αποφάσεων είναι αν η επιφύλαξη του άρθρου 14 § 1 «τηρώντας τους νόμους του κράτους» μπορεί να θεμελιώσει απαγόρευση της αφισοκόλλησης ή υπαγωγή της σε άδεια της αστυνομικής ή άλλης αρχής.

Με την επιφύλαξη «τηρών τους νόμους του κράτους» ο συντακτικός νομοθέτης δεν εξουσιοδοτεί τον κοινό νομοθέτη να επιβάλει ειδικά όρια στο δικαίωμα της ελεύθερης εκφράσεως και διαδόσεως των στοχασμών, άλλα παραπέμπει στους γενικούς νόμιμους περιορισμούς που επιβάλλονται συνήθως στην ελευθερία του προσώπου χάρη του γενικότερου συμφέροντος. Αλλά και οποιαδήποτε άλλη έννοια αν έδινε κανείς στην παραπάνω επιφύλαξη, δε θα ήταν δυνατό ποτέ να νοηθεί εξουσία του κοινού νομοθέτη να άρει ολοκληρωτικά το δικαίωμα εκφράσεως γνώμης, απαγορεύοντας το υπό ορισμένο περιεχόμενο ή υπό ορισμένο τρόπο εκφράσεως και διαδόσεως (όπως η αφίσα) ή εξαρτώντας το από προηγούμενη άδεια της αρχής. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η εξάρτηση ατομικού δικαιώματος από προηγούμενη άδεια της αρχής, που έχει χαρακτηριστεί κάπου ως «απαγόρευση με επιφύλαξη άδειας», θεωρείται ουσιαστική άρση του δικαιώματος και εξομοιώνεται πάγια με τη λογοκρισία, που, όπως κάθε προληπτικό μέτρο, απαγορεύεται γενικά και ειδικότερα για τον τύπο (άρθρ. 14 παρ. 2 εδ. 2 του Συντάγματος).

Απ' όσα εκθέσαμε παραπάνω προκύπτουν κάποια σκεπτικά τα οποία δικαιολογούν την ορθότητα των αποφάσεων των προαναφερομένων δικαστηρίων.

α) Κάθε εξάρτηση, με αστυνομική διάταξη ή με νόμο, της αφισοκολλησεως από άδεια της αρχής αντίκειται τόσο στη συνταγματική εγγύηση της ελευθεροτυπίας ως προληπτικό μέτρο (άρθρο 14 παρ. 2 εδ.

⁶³ Νο Β 28 (1980) σελ. 595.

2), όσο και στην εγγύηση της ελευθερίας εκφράσεως και διαδόσεως της γνώμης ως εκ μηδενιστικό μέτρο αυτού του δικαιώματος⁶⁴.

β) Η αφισκόλληση υπόκειται μόνο στους «γενικούς νόμιμους περιορισμούς» που υπόκεινται όλες οι ατομικές ελευθερίες βάσει της κοινωνικής δεσμεύσεως τους. Οι κοινωνικοί αυτοί περιορισμοί θεμελιώνονται στη γενική οριοθέτηση της ελευθερίας αναπτύξεως της προσωπικότητας του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος. Τα όρια που χαράσσει η συνταγματική αυτή διάταξη στην ελευθερία αναπτύξεως της προσωπικότητας είναι «τα δικαιώματα των άλλων», «το Σύνταγμα» και «τα χρηστά ήθη». Το δικαίωμα εκφράσεως και διάδοσεως των στοχασμών αποτελεί ειδική έκφανση της ελευθερίας αναπτύξεως της προσωπικότητας και υπόκειται συνεπώς στους γενικούς περιορισμούς αυτής της ελευθερίας που χαράσσει το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος.

Σ' αυτήν τη γενική οριοθέτηση του άρθρου 5 παρ. 1, που συγκεκριμενοποιείται, από τον κοινό νομοθέτη, παραπέμπει το άρθρο 14 παρ. 1 με την επιφύλαξη: «τηρών τους νόμους του κράτους». Με βάση αυτή την οριοθέτηση του Συντάγματος θα μπορούσαν να θεωρηθούν σύμφωνοι με το Σύνταγμα περιορισμοί της αφισκοκλήσεως που θα απέβλεπαν π.χ. στην προστασία των δικαιωμάτων των άλλων, όπως στην προστασία της τιμής του άλλου, της ιδιοκτησίας κ.λ.π., ή στην προστασία των χρηστών ηθών, ή στην προστασία του περιβάλλοντος (ρύπανση, φθορά μνημείων κ.λ.π.). Στις περιπτώσεις αυτές μόνο κατασταλτικά θα μπορούσε να επέμβει η αρμόδια αρχή, ποτέ όμως προληπτικά, εξαρτώντας την αφισκόλληση από προηγούμενη έγκριση. Στην περίπτωση προστασίας του περιβάλλοντος θα μπορούσε να γίνει με αστυνομικές διατάξεις βάσει εξουσιοδοτήσεως νόμου ρύθμιση της ασκήσεως του δικαιώματος εκφράσεως και διάδοσεως της γνώμης με αφίσες, θα μπορούσε δηλ. να καθορισθούν ορισμένα μόνο μέρη, προσιτά όμως στο ευρύ κοινό, για την αφισκόλληση κ.λπ., δε θα μπορούσε όμως να απαγορευθεί γενικά ορισμένη αφίσα, εφ' όσον δεν υπάγεται στις

⁶⁴ Το Σ 3 (1977) σελ. 39-40.

περιπτώσεις των γενικών περιορισμών της ελευθερίας εκφράσεως της γνώμης που αναφέραμε.

Ως προς το τελευταίο αυτό σημείο αναφορικά με τη ρύθμιση των αφισοκολλήσεων για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος προστασίας της υγείας και της ξένης ιδιοκτησίας, αξιοσημείωτη είναι η απόφαση του ΑΠ 1241/1976⁶⁵, η οποία, διαστέλλοντας σαφώς την περίπτωση της αναγραφής λέξεων, φράσεων, συνθημάτων, συμβόλων κλπ. επί οικοδομών και μανδροτοίχων ιδιοκτησιών ή ιερών ναών από την έκφραση γνώμης δια του τύπου, αποφάνθηκε ότι δεν είναι αντίθετη προς το άρθρο 14 του Συντάγματος η με αστυνομική διάταξη απαγόρευση αναγραφής συνθημάτων κλπ. σε ξένες οικοδομές, ναούς κ.λπ.

VI. Βασικά Συμπεράσματα

Η ελευθερία της έκφρασης έχει αδιαμφισβήτητα τεράστια αξία τόσο ως θεμελιώδες στοιχείο της ανθρώπινης προσωπικότητας όσο και ως συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η ελευθερία αυτή είναι σύμβολο της ανοχής της διαφορετικότητας, που είναι απαραίτητη στις σύγχρονες πλουραλιστικές κοινωνίες. Δεν είναι υπερβολή η αντίληψη ότι ο λόγος δεν είναι όπως όλες οι άλλες ανθρώπινες δραστηριότητες αλλά κάτι ξεχωριστό και ιδιαίτερα πολύτιμο. Γι' αυτό και για τον περιορισμό του χρειάζεται να συντρέχουν ιδιαίτερα σοβαροί λόγοι. Το Σύνταγμα, τα δικαιώματα των άλλων τα χρηστά ήθη τα οποία προβλέπονται στο άρθρο 5§1 του Σ και συνιστούν το τρίπτυχο των γενικών οριοθετήσεων αλλά και «η τήρηση των νόμων του κράτους» που αναφέρεται στο άρθρο 14§1 του Σ συνιστούν σοβαρούς λόγους οι οποίοι είναι σε θέση να καθορίσουν ένα όριο, μέσα στο οποίο πρέπει να ασκηθεί το σπουδαιότερο δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης του λόγου.

Η σπουδαιότητα της ελευθερίας της έκφρασης αναδεικνύεται και από την κατοχύρωση του εν λόγω δικαιώματος, όχι μόνο στα συνταγματικά κείμενα αλα και στα διεθνή. Χαρακτηριστικά άλλωστε, είναι και τα άρθρα

⁶⁵ Ποιν. Χρον. Κ 2 (1977) σελ. 472.

10§1 της ΕΣΔΑ του 19 του ΔΣΑΠΔ. Βέβαια, η ελευθερία της έκφρασης είναι ένα ύψιστο δικαίωμα του ανθρώπου που δεν έχει αφήσει αδιάφορη ούτε τη νομολογία ελληνικών και ξένων δικαστηρίων, γεγονός που αποδεικνύεται από την πληθώρα των αποφάσεων που έχει ως πυρήνα την ελευθερία αυτή.

VII. Περίληψη

Η ελευθερία της έκφρασης αποτελεί την κύρια μορφή της πνευματικής ελευθερίας και κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρθρο 14§1. Η ελευθερία του καθενός να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του δεν είναι απεριόριστη. Το Σύνταγμα, τα δικαιώματα των άλλων, τα χρηστά ήθη, που προβλέπονται στο άρθρο 5§1 του Σ αλλά και η τήρηση των νόμων του κράτους, που ορίζεται στο άρθρο 14§1 του Σ αποτελούν τις οριοθετήσεις του πλαισίου, μέσα στο οποίο πρέπει να ασκείται η ελευθερία του λόγου. Το ενδιαφέρον μας όμως, δεν περιορίζεται μόνο στην ελευθερία της έκφρασης αυτής καθ' εαυτής, αλλά εξετάζεται στα πλαίσια του τύπου, της ραδιοτηλεόρασης και του Internet, έτσι όπως έχουν εξελιχθεί στα πλαίσια της σύγχρονης πραγματικότητας.

Βασιλά Λήμματα

- ελευθερία έκφρασης
- ανθρώπινη αξία
- ελευθερία ιδεών
- τύπος
- διαδίκτυο
- ραδιοτηλεόραση
- προσωπικότητα

VII. Summary

The freedom of expression constitutes the main form of intellectual freedom and it is guaranteed constitutionally in the article 14 paragraph 1 of Const. The freedom of each one to express and propagates orally, in writing and via the press his reflections is not unlimited. The Constitution, the rights of other, the virtuous traditions, that are forecasted in the article 5 paragraph 1 of Const., but also the observation of laws of state that is fixed in article 14 paragraph 1 of Const. constitute the delimitations of frame in which the freedom of expression should be practised. Our interest, however, is not limited only in the freedom of this expression but is examined in the frames of press, radio-television and internet as they have developed in the frame of modern reality.

Major Vocabulary Entries

- Freedom of expression
- Human value
- Freedom of ideas
- Press
- Internet
- Radio-television
- Personality

VIII. Νομολογία

Πίνακας των αποφάσεων:

- 7716/1977 Αρμενόπουλος ΛΒ (1978) σελ. 97.
- 60/1979 ΑΠ Ποιν. Χρον. ΚΘ (1979) σελ. 373.
- 920/1977 Ποιν. Χρον. ΚΗ (1978) σελ. 211.
- 563/1977 Ποιν. Χρον. ΚΖ (1977) σελ. 860.
- 945/1983 Συμβ Πλημ/κών Αθηνών Νο Β 31 (1983) σελ. 584.
- 546/1983 Α.Π. Νο Β 31 (1988) σελ. 714.
- 8098/1979 Τριμ. Ε.Α. Ποιν. Χρον. ΚΘ (1979) σελ. 901.
- 511/1970 Πλημ. Θεσ/νίκης Ποιν. Χρον. Κ (1970) σελ. 388.
- 915/1979 Α.Π. Ποιν. Χρον. Λ (1980) σελ.77.
- 653/1982 Α.Π. Ποιν. Χρον. ΛΓ (1983) σελ. 76.
- 920/1980 Α.Π. Ποιν. Χρον. ΛΑ (1981) σελ. 56.
- 5280/1981 Τριμ. Ε.Α. το Σ. 8 (1982) σελ. 260.
- 44203/1980 Τριμ. Πλημ/κείου Αθην. το Σ 7 (1981) σελ. 473.
- 1463/1981 Α.Π. Ποιν. Χρον. ΛΒ (1982) σελ. 632.
- 903/1981 Ολομ. ΣτΕ Το Σ7 (1981) σελ. 701
- 323/1978 Α.Π. Το Σ. 5 (1979) σελ. 140.
- 717/1977 Α.Π. Ποιν. Χρον. ΚΗ (1979) σελ. 33.
- 16/1976 Πρωτοδ. Αθηνών Ποιν. Χρον. ΚΣΤ (1976) σελ. 682.
- 838/1977 Α.Π. Το Σ 4 (1978) σελ. 383.
- 1011/1976 Πταισμ. Γιαννιτσών Αρμενόπουλος Λ. (1976) σελ. 714-715.
- 537/1979 Πταισμ. Χίου Νο Β (1980) σελ. 595.
- 1241/1976 Ποιν. Χρον. ΚΖ (1977) σελ. 472.
- 2821/1989 ΣτΕ Επιθεώρηση Δικ. Κοινων. Ασφαλ. ΛΒ (1990) σελ. 356.
- Υπόθεση Handyside
- 825/2002 Α.Π. www.dsanet.gr.
- 340/2001 Εφ. Αθηνών www.dsanet.gr.

- 10/2003 Πολ. Πρωτο. Τριπόλ. www.dsanet.gr.
- 3453/2002 ΣτΕ www.dsanet.gr.
- 244/2004 Ε.Σ.Ρ. www.dsanet.gr.
- 25/2005 Αρχή προστασίας Δεδομένων [www.dsanet](http://www.dsanet.gr). gr.

Αναλυτικό κείμενο ορισμένων σημαντικών αποφάσεων.

- **ΣτΕ 876/81 Τμ. Γ' Το Σ 1982 (τόμος 8)**

Δικαίωμα Εκφράσεως Στοχασμών

Επειδή δια της υπό κρίσιν προσφυγής ζητείται η ακύρωση των αριθ. 111, 111α και 111β έτους 1979 πρακτικών του Δευτεροβαθμίου Ανακριτικού Συμβουλίου της Αστυνομίας Πόλεων, δια των οποίων επεβλήθη εις τον προσφεύγοντα, δόκιμον αστυφύλακα, η ποινή της αποτάξεως δια τα εν αυτοίς πειθαρχικά παραπτώματα.

Επειδή το προβλέπον την άσκηση του δικαιώματος της ελευθέρως εκδηλώσεως της σκέψεως και γνώμης άρθρον 14 του Συντάγματος έχει εφαρμογήν και επί δημοσίων υπαλλήλων, οι όποιοι ούτω, δικαιούνται ως και οι ιδιώται να εκφράζουν Ελευθέρως τας σκέψεις των. Εν σχέσει δε προς την άσκηση του δικαιώματος τούτου παρά των δημοσίων υπαλλήλων είναι δεκτοί ου μόνον οι γενικοί περιορισμοί τους όποιους, ο νόμος (ίδια δε ο ποινικός) επιβάλλει εις πάντα πολίτην, αλλ' επί πλέον και οι ειδικότεροι περιορισμοί οι όποιοι δικαιολογούνται εκ της φύσεως της υπαλληλικής σχέσεως και των υποχρεώσεων αι οποίαι εκ αυτής απορρέουν. Πάντως, όμως, οι ειδικοί ούτοι περιορισμοί δεν δύνανται να θεσπισθούν, εφ' όσον δι' αυτών αναιρείται, εις την ουσίαν το ατομικόν τούτο δικαίωμα και η αναγνωριζομένη, γενικώς έκτασις της εφαρμογής του. Τοιούτον δε ανεπίτρεπτον περιορισμόν συνιστά και η θέσπισις διατάξεως εξαρτώσης την άσκηση του δικαιώματος τούτου υπό των δημοσίων υπαλλήλου εκ προηγουμένης αδειάς της προΐσταμένης ή άλλης αρχής, δεδομένου ότι εις περίπτωσιν αρνήσεως της αρχής δια την παροχήν της άδειας, καθίσταται, ανενεργές το βασικόν δια την έννοιαν της δημοκρατίας ατομικόν τούτο δικαίωμα (Σ.τ.Ε. 1048/75). Εν όψει τούτων, ή διάταξις του άρθρου 99 § 3

εδ. λη' του Κανονισμού Αστυνομικού Σώματος (β.δ. 25/10-4/11/1958 ΦΕΚ 187 τ. Α') δια της όποιας ορίζεται, ότι συνιστά πειθαρχικόν παράπτωμα «η παρά τους κανονισμούς δημοσιογραφία, δια του τύπου ή άλλου τρόπου αμέσως ή εμμέσως άνευ προηγουμένης εγκρίσεως του Αρχηγού» είναι ανίσχυρος ως αντικείμενη εις την διάταξιν του άρθρου 14 του Συντάγματος. Συνεπώς, ουκί νομίμως ετιμωρήθη ο προσφεύγων, διότι έδωσε συνέντευξιν εις εφημερίδα άνευ άδειας της υπηρεσίας του.

Επειδή, περαιτέρω, κατά τον άρθρον 99 § 3 εδ. β του αυτού Κανονισμού συνιστά πειθαρχικόν παράπτωμα «ή δημοσία, προφορικώς ή εγγράφως, άσκησις κριτικής των πράξεων της προϊσταμένης αρχής ή οιουδήποτε αστυνομικού υπαλλήλου, δι' εκφράσεων αποδεικνυουσών έλλειψιν σεβασμού η δια σκόπιμου χρήσεως αβασίμων επιχειρημάτων». Ο περιορισμός ούτος εις την ελευθέραν εκδήλωσιν της σκέψεως και της γνώμης, δικαιολογούμενος εκ της φύσεως της υπαλληλικής σχέσεως και των υποχρεώσεων αι οποίαι απορρέουν εξ αυτής και δη προκειμένου περί υπαλλήλων ανηκόντων εις υπηρεσίαν έχουσαν ειδικήν οργάνωσιν και αποστολήν, δεν είναι συνταγματικώς ανεπίτρεπτος. Συνιστά δε προδήλως άσκησιν κριτικής των πράξεων της προϊσταμένης αρχής δι' εκφράσεων αποδεικνυουσών έλλειψιν σεβασμού, ή εις την παραχωρηθείσαν υπό του προσφεύγοντος συνέντευξιν διατύπωσις εκφράσεων ως «να γράψη επιτέλους για το κλίμα που επικρατεί στην αστυνομία και για την αντίληψη των οργάνων της για δημοκρατία και ελευθερία», αν επιμένουν (οι προϊστάμενοι) ότι αυτά που κατέθεσα (ως μάρτυς εις ποινικήν δίκην) είναι προσβλητικά, τότε αυτοί προσβάλλουν την δικαιοσύνη» «η ηγεσία του Σώματος κωφεύει και κάνει πώς δεν ξέρει το πρόβλημα που απασχολεί όλους τους συναδέλφους» «Ξέρω ότι θα έχω συνέπειες για τις καταγγελίες που κάνω... αφού οι αρμόδιοι αρνούνται, να δώσουν λύσιν, ας τα μάθει ο Ελληνικός λαός, αυτό μου φτάνει». Ως επίσης συνιστά σκόπιμον χρήσιν αβασίμων επιχειρημάτων, η γενομένη καταγγελία εις την παραχωρηθείσαν συνέντευξιν, ότι υπαστυνόμος του Ζ' Αστυνομικού Τμήματος εξήτει πληροφορίας δι' αυτού από τους γείτονας, υπό την έννοίαν ότι, υφίσταται στενή παρακολούθησις αυτών τούτων των

οργάνων της αστυνομίας, διότι, ως εκ του φακέλου προκύπτει, η ενέργεια του υπαστυνόμου εγένετο κατόπιν προηγηθείσης αναφοράς του προσφεύγοντος περί χορηγήσεως άδειας οίκου διαμονής. Αι ως άνω πράξεις του προσφεύγοντος, συνιστώσαι το προβλεπόμενον υπό του άρθρου 99 § 3 έδ. β του Κ.Α.Σ. παράπτωμα, εμπίπτουν εις την έννοιαν της βαρείας απρεπείας και ασεβείας, δι' ην προβλέπεται υπό του άρθρου 14 περ. α ή πειθαρχική ποινή της αποτάξεως, η οποία και κατά την κρίσιν του Δικαστηρίου τούτου είναι επιβλητέα, μη συντρεχούσης περιπτώσεως μείωσεως της επιβληθείσης παρά του ανακριτικού Συμβουλίου ποινής, εν όψει του ότι ο προσφεύγων, αφ' ενός μεν διέπραξε το δια της προσβαλλομένης... αποφάσεως ωσαύτως κολασθέν παράπτωμα της απείθειας προς δοθείσαν διαταγήν (αρθρ. 99§3 έδ. ια ΚΑΣ) αρνηθείς να παραλαβή το φύλλον πορείας δια Κέρκυραν, το όποιον ώφειλε να παραλαβή, έστω και εάν ή διαταγή μεταθέσεως ήτο ενδεχομένως παράνομος, αφ' ετέρου δε βαρύνεται, πλην άλλων, και δια πειθαρχικής ποινής δμήνου αργίας δι' απολύσεως δι' ανάρμοστον συμπεριφοράν. «Αν και κατά την γνώμην δύο εκ των μελών του δικαστηρίου, εν όψει των συνθηκών τελέσεως των τελικώς διαπιστωθέντων πειθαρχικών παραπτώματος και του χαρακτήρος αυτών, η προσήκουσα ποινή η οποία δέον να επιβληθή εις τον προσφεύγοντα είναι η της αργίας δι' απολύσεως διάρκειας εξ μηνών.

• **ΣτΕ 1802/86 Το Σ 1987 (τόμος 13)**

Ελευθερία Γνώμης

Επειδή, δια της υπό κρίσιν εφέσεως, ασκούμενης κατά νόμον ατελώς και άνευ καταβολής παραβόλου, ζητείται η εξαφάνισις της 1314/1984 αποφάσεως του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, δια της όποιας ηκυρώθη η από 21-12-1982 γνωμοδότησις του Δευτεροβαθμίου Ανακριτικού Συμβουλίου Αξιωματικών Αεροπορίας περί επιβολής εις τον εφεσίβλητον της ποινής της αργίας δια προσωρινής απολύσεως διάρκειας τεσσάρων μηνών, λόγω δημοσιεύσεως άνευ άδειας της υπηρεσίας «ανοικτής επιστολής προς το ΥΕΘΑ», αφορώσης εις θέμα υπηρεσιακής καταστάσεως των αξιωματικών Π.Α.

Επειδή, σύμφωνα προς το άρθρον 32 παραγρ. 1ζ και 6 του ν.δ. 1400 /1973 (Α' 114), η ποινή της προσωρινής απολύσεως επιβάλλεται εις τους μονίμους εν ενεργεία αξιωματικούς «δια πάσαν εν γένει πράξιν, αποτελούσαν παράπτωμα δια το όποιον ήθελε κριθή ανεπαρκής και ουχί τελεσφόρος η ποινή της πρόσκαιρου παύσεως», δι' αποφάσεως του Υπουργού Εθν. Αμύνης η οποία στηρίζεται επί γνωμοδοτήσεως Ανακριτικού Συμβουλίου. Κατά δε το άρθρον 7 παρ. 1 στοιχ. β' του Κανονισμού Πειθαρχίας της Ελληνικής Αεροπορίας (π.δ. 178/1977 Α' 60) απαγορεύεται εις τους στρατιωτικούς ανά προβαίνουν εις δημοσίας δηλώσεις προς τον τύπον ή να δημοσιεύουν οτιδήποτε εν αύτω, άνευ άδειας του Υπουργού Εθνικής Αμύνης, εξαιρέσει των δημοσιευμάτων εις τον στρατιωτικόν τύπον...». Περαιτέρω, η άνευ εγκρίσεως της υπηρεσίας δημοσίευσις οιασδήποτε γνώμης δια του τύπου ή ετέρου μέσου συνιστά εν εκ των ενδεικτικώς αναφερομένων πειθαρχικών παραπτωμάτων εις το άρθρον 9 του αυτού κανονισμού (παρ. 2 εδ. γ' υποσ. 4). Ούτω κατά την έννοιαν των ανωτέρω διατάξεων του Κανονισμού Πειθαρχίας των Αξιωματικών της Αεροπορίας, το γεγονός και μόνον της άνευ προηγουμένης άδειας της Υπηρεσίας δημοσιεύσεως εις τον τύπον γνώμης του αξιωματικού συνιστά πειθαρχικόν αδίκημα, ανεξαρτήτως αν δια του δημοσιεύματος τούτου στοιχειοθετείται και άλλη ή άλλαι παραβάσεις του εν λόγω Κανονισμού.

Επειδή, εξ άλλου, κατά μεν το άρθρον 14 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος «έκαστος δύναται να εκφράζη και να διαδίδη προφορικώς, εγγράφως και δια του τύπου τους στοχασμούς του, τηρών τους νόμους του Κράτους», ενώ, τέλος, κατά το άρθρον 10 της Συμβάσεως της Ρώμης περί των Ανθρωπίνων Δικαιώματων εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων (παρ. 1). Η άσκησης των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνας, δύναται να υπαχθή εις ωρισμένας διατυπώσεις, ορούς, περιορισμούς ή κυρώσεις προβλεπομένας

υπό του νόμου και αποτελούντα αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικήν ασφάλειαν... την προάσπισιν της τάξεως κλπ» (παρ. 2).

Επειδή, δια της παρατεθείσης διατάξεως του Συντάγματος και εκείνης του άρθρου 10 του Ν.Δ. 53/1974. (Σύμβασις Ρώμης) θεσπίζεται το δικαίωμα της ελευθέρας εκδηλώσεως της σκέψεως και της γνώμης, ή διατάξις δε αυτή έχει εφαρμογήν και επί των προσώπων τα όποια ευρίσκονται εις ηθελημένην σχέσιν εξουσιάσεως προς το κράτος, ούτω δε και επί των στρατιωτικών υπαλλήλων. Εν σχέσει δε προς την άσκησιν του δικαιώματος τούτου παρά των δημοσίων υπαλλήλων και ειδικώτερον των στρατιωτικών, είναι δεκτοί όχι μόνον οι γενικοί περιορισμοί τους οποίους ο νόμος (ιδία δε ο ποινικός) επιβάλλει εις πάντα πολίτην, αλλ' επί πλέον και οι ειδικότεροι περιορισμοί οι όποιοι δικαιολογούνται εκ της φύσεως της υπαλληλικής σχέσεως και των υποχρεώσεων αι οποίαι εξ αυτής, απορρέουν, προκειμένου δε περί των στρατιωτικών υπαλλήλων και εκ του ειδικού καθεστώτος πειθαρχίας το οποίον διέπει αυτός. Πάντως, το οποίον διέπει αυτούς. Πάντως, όμως, οι ειδικοί ούτοι περιορισμοί δεν δύνανται να θεσπισθούν, εφ' όσον δι' αυτών αναιρείται, εις την ουσίαν, το ατομικόν τούτο δικαίωμα και η αναγνωριζόμενη, γενικώς έκτασις της εφαρμογής του. Τοιούτον δε ανεπίτρεπτον περιορισμόν συνιστά και η θέσπισις διατάξεως δια της οποίας εξαρτάται η άσκησις του δικαιώματος τούτου υπό των δημοσίων υπαλλήλων, εν οίς και οι στρατιωτικοί, εκ προηγουμένης αδειας της προΐσταμένης ή άλλης αρχής, δεδομένου ότι εις περίπτωσιν αρνήσεως της αρχής δια την παροχήν της αδειας καθίσταται ανενεργές το βασικόν δια την έννοιαν της δημοκρατίας ατομικόν τούτο δικαίωμα (πρβλ. ΣΕ 780/1981, 1048/75). Κατ' ακολουθίαν τούτων, αι παρατεθείσαι ανωτέρω διατάξεις των άρθρων 7 παρ. 1β και 9 παρ. 2γ 4 του Κανονισμού Πειθαρχίας της Ελληνικής Αεροπορίας (προεδρικόν διάταγμα 178/1977, '60), δια των οποίων προβλέπεται αντιστοίχως ότι απαγορεύεται εις τους στρατιωτικούς να προβαίνουν εις δηλώσεις εις τον τύπον ή να δημοσιεύουν ο,τιδήποτε εν αύτω άνευ αδειας του Υπουργού Εθν. Αμύνης και ότι συνιστά πειθαρχικό ν παράπτωμα ή άνευ εγκρίσεως της υπηρεσίας δια του

τύπου ή ετέρου μέσου δημοσίευσις οιασδήποτε γνώμης, είναι ανίσχυροι ως αντικείμενα εις την διάταξιν του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος.

Επειδή, εν προκειμένω, ο εφεσίβλητος Σμηναγός (ΤΑ) παρεπέμφθη δια της Φ. 151/310 ΑΠ 213677/82 πράξεως του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας εις το Πρωτοβάθμιον Ανακριτικό ν Συμβούλιον με το ερώτημα της θέσεως εις αργίαν δια προσωρινής απολύσεως, σύμφωνους προς το άρθρον 32 παρ. 1ζ του Ν.Δ. 1400/1973, διότι παρά τας κατ' επανάληψιν επιβληθείσας πειθαρχικάς ποινάς λόγω δημοσιεύσεων εις τον ημερήσιον τύπον ανοικτών επιστολών προς τον Υπουργόν Εθνικής Αμύνης δι' υπηρεσιακόν θέμα κατά παράβασιν του άρθρου 7 παρ. 1β του Κανονισμού Πειθαρχίας της Πολεμικής Αεροπορίας, αυτός όχι μόνον δεν συνεμορφώθη αλλ' εδημοσίευσεν εις την Εφημερίδα «ΕΘΝΟΣ» της 30-6-1982 νέαν επιστολήν προς τον Υπουργόν Εθνικής Αμύνης επιδεικνύων ούτω παντελή έλλειψιν στρατιωτικής αγωγής και νοοτροπίας. Το πρωτοβάθμιον Ανακριτικόν Συμβούλιον απεφάνθη υπέρ της επιβολής εις τον εφεσίβλητον της ποινής της αργίας δια προσωρινής απολύσεως διάρκειας 6 μηνών με την αυτήν αιτιολογίαν, δηλαδή την δημοσίευσιν επιστολών εις τον τύπον άνευ αδείας (πρακτικόν της 6-11-1982). Κατόπιν προσφυγής αυτού, το Δευτεροβάθμιον Ανακριτικόν Συμβούλιον, δια της επί ακυρώσει προσβληθείσης πράξεως του (πρακτικόν της 21-12-1982), απεφάνθη επίσης υπέρ της επιβολής της ποινής της αργίας δια προσωρινής απολύσεως της οποίας την διάρκειαν περιώρισε εις τεσσάρων μηνών. Υπό τα ανωτέρω δεδομένα, προκύπτει ότι ο εφεσίβλητος επιμωρήθη δια παράπτωμα προβλεπόμενον υπό της διάταξεως του άρθρου 7 παρ. 1β' του Κανονισμού Πειθαρχίας της Π.Α. Αλλ' ή εν λόγω διάταξις αντίκειται, κατά τα ήδη εκτεθέντα, εις το άρθρον 14 παρ. 1 του Συντάγματος και συνεπώς ο πειθαρχικός κολασμός του εφεσίβλητου δεν είναι νόμιμος. Κατ' ακολουθίαν δεν έσφαλεν η εκκαλουμένη απόφασις κατά την κρίσιν αυτής περί του μη νομίμου του πειθαρχικού κολασμού του εφεσίβλητου, έστω και με διάφορον αιτιολογίαν. Ούτω ο λόγος εφέσεως δια του οποίου προβάλλεται ψευδής ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος και 10 του Ν.Δ. 53/1974 (Διεθνούς

Συμβάσεως Ρώμης) υπό του εκδόντος την εκκαλουμένην απόφασιν Δικαστηρίου, είναι απορριτέος ως αβάσιμος.

Επειδή, προβάλλεται περαιτέρω ότι η εκκαλουμένη απόφασις παρέλειψε να χαρακτηρίση την ενέργειαν του εφεσίβλητου, ήτοι την άνευ αδειας δημοσίευσιν της επιστολής του εις την Εφημερίδα, ως συνιστώσαν το παράπτωμα της υπερβάσεως της ιεραρχίας συμφώνως προς τας διατάξεις του άρθρου 9 παρ. 2β του Κανονισμού Πειθαρχίας της Π.Α. εν συνδυασμῶ προς τα άρθρα 24 και 25 του αυτού Κανονισμού τα οποία προβλέπουν ότι οι στρατιωτικοί δικαιούνται να παραπονεθούν κατά δοθείσης διαταγής ή κατά ενεργείας ή μέτρου των προϊσταμένων των και ότι η υποβολή παραπόνων ακολουθεί αυστηρῶς την ιεραρχικὴν οδόν. Καὶ ὁ λόγος ὅμως οὗτος εφέσεως εἶναι αβάσιμος καὶ απορριπτέος, διότι αἱ ἐν λόγω διατάξεις (άρθρα 24 καὶ 25 ΚΠΠΑ) ἀφορροῦν εἰς περιπτώσεις υποβολῆς συγκεκριμένων αιτημάτων ἢ παραπόνων καὶ δὲν ἔχουν καμμίαν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν δια τοῦ τύπου δημοσιευομένων σκέψεων ἢ γνώμων τοῦ αξιωματικοῦ.

Το κείμενο των παρακάτω αποφάσεων μπορεί να αναζητηθεῖ σὴν ηλεκτρονικῇ διεύθυνση www.dsnet.gr.

- Πολυμελὲς Πρωτοδικεῖο Τριπόλεως 10/2003
- Ε.Σ.Ρ. 244/2000
- Αρχὴ προστασίας Δεδομένων 25/2005

I.X. Συντομογραφίες

- Άρειος Πάγος: ΑΠ
- ΔΣΑΠΔ: Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα.
- Ευρ. Δ.ΔΑ: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
- ΕΣΔΑ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
- κ.λπ.: και τα λοιπά
- ν.δ.: νομοθετικό διάταγμα
- Νο Β: Νομικό Βήμα (περιοδικό)
- Η.Π.Α.: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
- ό.π.: όπως παραπάνω
- Ποιν. χρον. Ποινικά χρονικά (περιοδικό)
- Π.Κ.: Ποινικός Κώδικας
- Πλημ/κείο: Πλημμελιοδικείο
- Σ: Σύνταγμα
- Το Σ: Το Σύνταγμα (περιοδικό)
- Σ.τ.Ε.: Συμβούλιο της Επικρατείας
- σελ.: Σελίδα
- Τ.: τόμος
- Τριμ. Εφ. Αθην.: Τριμελές Εφετείο Αθηνών

X. Βιβλιογραφία

- Αλιβιζάτος Νίκος
Κράτος και Ραδιοτηλεόραση
Η Θεσμική Διάσταση
Αθήνα – Κομοτηνή 1986
- Δαγτόγλου Π.Δ.
Συνταγματικό Δίκαιο
Ατομικά Δικαιώματα τόμος Α'
Αθήνα – Κομοτηνή 2005
- Δημητρόπουλος Ανδρέας
Συνταγματικά Δικαιώματα. Γενικό μέρος.
Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2005
- Δημητρόπουλος Ανδρέας
Συνταγματικά Δικαιώματα.
Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου. Τόμος ΙΙΙ
Αθήνα 2004
- Ένωση Ελλήνων Συνταματολόγων Α' Συνέδριο
Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη
Αθήνα – Κομοτηνή 1986
- Καρακώστας Γιάννης
Προσωπικότητα και τύπος 2000
- Κασσιμάτης Γ. Γνωμοδότηση: «Η αντισυνταγματικότητα της απαγόρευσης των Αφισκολλησεων». Το Σ. 1977 τόμος 3

- Μαρίνου Αναστασίου
Το διαδίκτυο στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης» και στο πλαίσιο της «κοινωνίας των πολιτών».
Αθήνα-Κομοτηνή 2003

- Παραράς Πέτρος
Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Αθήνα – Κομοτηνή 2001

- Σατλάνης Χρήστος
Εισαγωγή στο Δίκαιο της διεθνούς Προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
Αθήνα-Κομοτηνή 2003

- Σκουρής Βασίλειος – Ιωάννου Κρατερός
Η ελευθερία της διαφήμισης
Θεσσαλονίκη 1996

- Τσακυράκης Σταύρος
Η ελευθερία του λόγου στις Η.Π.Α. 1997

- Χρυσόγονος Κώστας
Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα
Αθήνα – Κομοτηνή 2002